

ΧΡΟΝΟΣ

10. Ἐχόμενον δὲ τῶν εἰρημένων ἐστὶν ἐπελθεῖν περὶ χρόνου· πρῶτον δὲ καλῶς ἔχει διαπορῆσαι περὶ αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν λόγων, πότερον τῶν ὄντων ἐστὶν ἢ τῶν μὴ ὄντων, εἶτα τίς ἢ φύσις αὐτοῦ. ὅτι μὲν οὖν ἢ ὅλως οὐκ ἔστιν ἢ μόλις καὶ ἀμυδρῶς, ἐκ τῶνδὲ τις ἂν ὑποπτεύσειεν. τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ γέγονε καὶ οὐκ ἔστιν, 218a τὸ δὲ μέλλει καὶ οὐπω ἔστιν. ἐκ δὲ τούτων καὶ ὁ ἄπειρος καὶ ὁ αἰὲ λαμβανόμενος χρόνος σύγκειται. τὸ δ' ἐκ μὴ ὄντων συγκείμενον ἀδύνατον ἂν εἶναι δόξειε μετέχειν οὐσίας.

Πρὸς δὲ τούτοις παντὸς μεριστοῦ, ἄνπερ ἦ, ἀνάγκη, ὅτε ἔστιν, ἦτοι πάντα τὰ μέρη εἶναι ἢ ἓνια· τοῦ δὲ χρόνου τὰ μὲν γέγονε τὰ δὲ μέλλει, ἔστι δ' οὐδέν, ὄντος μεριστοῦ. τὸ δὲ νῦν οὐ μέρος· μετρεῖ τε γὰρ τὸ μέρος, καὶ συγκεῖσθαι δεῖ τὸ ὅλον ἐκ τῶν μερῶν· ὁ δὲ χρόνος οὐ δοκεῖ συγκεῖσθαι ἐκ τῶν νῦν. ἔτι δὲ τὸ νῦν, ὃ φαίνεται διορίζειν τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, πότερον ἔν καὶ ταῦτὸν αἰὲ διαμένει ἢ ἄλλο καὶ ἄλλο, οὐ βῆδιον ἰδεῖν. εἰ

10. Επόμενο, μετά από όσα έχουμε πει, είναι να εξετάσουμε το θέμα «χρόνος». Και σχετικά με τον χρόνο καλό είναι για αρχή να προβληματιστούμε και μέσα από τις τρέχουσες αντιλήψεις¹³⁹: άραγε ο χρόνος ανήκει στα υπαρκτά ή δεν ανήκει; Ύστερα ερχόμαστε στο ερώτημα ποια είναι η φύση του χρόνου.

Για το πρώτο ερώτημα (της ύπαρξης): Ότι ο χρόνος είναι είτε ολωσδιόλου ανύπαρκτος είτε μόλις και μετά βίας υπαρκτός, μπορεί κανείς να το υποπτευθεί από τα ακόλουθα.

Πρώτον· το ένα μέρος του υπήρξε, και πλέον δεν υπάρχει· το άλλο θα υπάρξει, και ακόμη δεν υπάρχει. Αυτά είναι τα συστατικά στοιχεία τόσο του χρόνου εν γένει όσο και του εκάστοτε χρονικού διαστήματος. Αλλά οτιδήποτε συνίσταται από μη-υπαρκτά αποκλείεται να μετέχει στο είναι –έτσι φαίνεται τουλάχιστον.

Δεύτερον· καθετί που μπορεί να διαιρεθεί σε μέρη, αν πρόκειται να είναι υπαρκτό, θα έχει αναγκαστικά, όταν έρθει στην ύπαρξη, είτε όλα του τα μέρη υπαρκτά είτε ορισμένα από αυτά. Όμως, από τα μέρη του χρόνου –ο χρόνος είναι κάτι που μπορεί να διαιρεθεί σε μέρη– άλλα υπήρξαν, άλλα θα υπάρξουν, μα κανένα δεν υπάρχει. Το «τώρα»¹⁴⁰, βέβαια, δεν είναι μέρος· γιατί ένα μέρος λειτουργεί ως μέτρο, και παράλληλα το σύνολο πρέπει να συνίσταται από τα μέρη του. Ο χρόνος, όμως, δεν μοιάζει να συνίσταται από τα «τώρα».

Τρίτον· είναι πολύ δύσκολο να δούμε τι συμβαίνει με το «τώρα», το οποίο φαίνεται να διακρίνει και να ορίζει το παρελθόν και το μέλλον: είναι άραγε το «τώρα» ένα και παραμένει πάντα το ίδιο, ή είναι συνεχώς διαφορετικό;

μὲν γὰρ αἰεὶ ἕτερον καὶ ἕτερον, μηδὲν δ' ἐστὶ τῶν ἐν τῷ χρόνῳ ἄλλο καὶ ἄλλο μέρος ἅμα (ὃ μὴ περιέχει, τὸ δὲ περιέχεται, ὥσπερ ὁ ἐλάττων χρόνος ὑπὸ τοῦ πλείονος), τὸ δὲ νῦν μὴ ὄν πρότερον δὲ ὄν ἀνάγκη ἐφθάρθαι ποτέ, καὶ τὰ νῦν ἅμα μὲν ἀλλήλοις οὐκ ἔσται, ἐφθάρθαι δὲ ἀνάγκη αἰεὶ τὸ πρότερον. ἐν αὐτῷ μὲν οὖν ἐφθάρθαι οὐκ οἶόν τε διὰ τὸ εἶναι τότε, ἐν ἄλλῳ δὲ νῦν ἐφθάρθαι τὸ πρότερον νῦν οὐκ ἐνδέχεται. ἔστω γὰρ ἀδύνατον ἐχόμενα εἶναι ἀλλήλων τὰ νῦν, ὥσπερ στιγμὴν στιγμῆς. εἴπερ οὖν ἐν τῷ ἐφεξῆς οὐκ ἔφθαρται ἀλλ' ἐν ἄλλῳ, ἐν τοῖς μεταξὺ [τοις] νῦν ἀπείροις οὖσιν ἅμα ἂν εἴη· τοῦτο δὲ ἀδύνατον. ἀλλὰ μὴν οὐδ' αἰεὶ τὸ αὐτὸ διαμένειν δυνατόν· οὐδενὸς γὰρ διαιρετοῦ πεπερασμένου ἐν πέρασ ἔστιν, οὔτε ἂν ἐφ' ἐν ἧ συνεχές οὔτε ἂν ἐπὶ πλείω· τὸ δὲ νῦν πέρασ ἐστίν, καὶ χρόνον ἔστι λαβεῖν πεπερασμένον. ἔτι εἰ τὸ ἅμα εἶναι κατὰ χρόνον καὶ μῆτε πρότερον μῆτε

Για την περίπτωση που το «*τώρα*» είναι συνεχώς διαφορετικό: Με δεδομένα ότι: α) κανένα από τα διαφορετικά μέρη του χρόνου δεν συνυπάρχει με άλλο μέρος (εκτός από την περίπτωση που το ένα μέρος περιέχει το άλλο κατά τον τρόπο που ο περισσότερος χρόνος περιέχει τον λιγότερο), και β) το «*τώρα*» δεν υπάρχει πια –είχε υπάρξει προηγουμένως και υποχρεωτικά κάποτε έπαψε να υπάρχει–, τότε και τα «*τώρα*» δεν είναι δυνατό να συνυπάρχουν μεταξύ τους, αλλά υποχρεωτικά πρέπει να έχει πάψει να υπάρχει το ένα και μετά να έρθει το άλλο.

Μπορεί να έχει πάψει να υπάρχει το ένα «*τώρα*» μέσα στη διάρκεια του εαυτού του; Αποκλείεται, διότι τότε ο εαυτός του συνέχιζε να υπάρχει. Μήπως, όμως, μπορεί να έχει πάψει να υπάρχει το πρότερο «*τώρα*» μέσα στη διάρκεια κάποιου άλλου; Πάλι αποκλείεται, διότι είναι αδύνατο –έτσι το δεχόμαστε– να επικαλύπτονται μεταξύ τους τα «*τώρα*», όπως επικαλύπτεται τοπικό σημείο με σημείο¹⁴¹. Αν, λοιπόν, το «*τώρα*» δεν έχει πάψει να υπάρχει μέσα στη διάρκεια του επομένου «*τώρα*» αλλά μέσα σε ένα τρίτο «*τώρα*», θα συνυπάρχει με τα ενδιάμεσα «*τώρα*», τα οποία είναι άπειρα· αυτό, όμως, είναι άτοπο.

Για την περίπτωση που το «*τώρα*» παραμένει πάντα το ίδιο: Και αυτή αποκλείεται διότι από όσα είναι διαιρετά, κανένα πεπερασμένο δεν έχει μόνο ένα πέρασ-όριο, είτε παρουσιάζει συνέχεια σε μία μόνο διάσταση είτε σε περισσότερες. Αλλά το «*τώρα* δα» είναι πέρασ-όριο, και όμως επιτρέπει να διακρίνουμε ένα χρονικό διάστημα πεπερασμένο.

Τέταρτον, με δεδομένα ότι: α) «*τώρα*» σημαίνει συνυπαρξη στο χρόνο, δηλαδή κάτι, χωρίς να διακρίνεται σε

ὑστερον τὸ ἐν τῷ αὐτῷ εἶναι καὶ ἐνὶ [τῷ] νῦν ἔστιν, εἰ τὰ τε πρότερον καὶ τὰ ὑστερον ἐν τῷ νῦν τωδί ἔστιν, ἅμα ἂν εἶη τὰ ἔτος γεινόμενα μυριστὸν τοῖς γενομένοις τήμερον, καὶ οὔτε πρότερον οὔτε ὑστερον οὐδὲν ἄλλο ἄλλου.

Περὶ μὲν οὖν τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ τοσαῦτ' ἔστω διηπορημένα· τί δ' ἔστιν ὁ χρόνος καὶ τίς αὐτοῦ ἡ φύσις, ὁμοίως ἕκ τε τῶν παραδεδομένων ἀδηλόν ἔστιν, καὶ περὶ ὧν τυγχάνομεν διεληλυθότες πρότερον. οἱ μὲν γὰρ τὴν τοῦ ὄλου κίνησιν εἶναι φασιν, οἱ δὲ τὴν σφαῖραν αὐτήν. καίτοι τῆς περιφορᾶς καὶ τὸ μέρος χρόνος τίς ἔστι, περιφορὰ δὲ γε οὐ· μέρος γὰρ περιφορᾶς τὸ ληφθέν, ἀλλ' οὐ περιφορὰ. ἔτι δ' εἰ πλείους ἦσαν οἱ οὐρανοί, ὁμοίως ἂν ἦν ὁ χρόνος ἢ ὄτουοῦν αὐτῶν κίνησις, ὥστε πολλοὶ χρόνοι ἅμα. ἡ δὲ τοῦ ὄλου σφαῖρα ἔδοξε μὲν τοῖς εἰποῦσιν εἶναι ὁ χρόνος, ὅτι ἐν τε τῷ χρόνῳ πάντα ἔστιν καὶ ἐν τῇ τοῦ ὄλου σφαίρᾳ· ἔστιν δ' εὐηθικώτερον τὸ εἰρημένον ἢ ὥστε περὶ αὐτοῦ τὰ ἀδύνατα ἐπισκοπεῖν.

Ἐπεὶ δὲ δοκεῖ μάλιστα κίνησις εἶναι καὶ μεταβολὴ τις ὁ χρόνος, τοῦτ' ἂν εἶη σκεπτέον. ἡ μὲν οὖν ἐκάστου μεταβολὴ καὶ κίνησις ἐν αὐτῷ τῷ μεταβάλλοντι μόνον ἔστιν, ἢ οὐ ἂν τύχη ὄν αὐτὸ τὸ κινούμενον καὶ μεταβάλλον· ὁ δὲ χρόνος ὁμοίως καὶ πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσιν.

κάτι πρότερο και κάτι ύστερο, να υπάρχει εντός ενός και ενιαίου, και β) τα πρότερα και τα ύστερα ενυπάρχουν σ' αυτό το ενιαίο «τώρα», τότε όσα έγιναν μύρια χρόνια πριν θα συνυπάρχουν με τα τωρινά, και κανένα δεν θα είναι τελικά πρότερο ή ύστερο του άλλου.

Για τα τρέχοντα γνωρίσματα, λοιπόν, του χρόνου αρκεί ο μέχρι τώρα προβληματισμός μας¹⁴², αλλά για το τι είναι ο χρόνος και ποια είναι η φύση του, είτε βασιστούμε στην παράδοση είτε βασιστούμε σε όσα προηγουμένως έτυχε να διατρέξουμε, δεν φαίνεται φως· διότι άλλοι λένε ότι χρόνος είναι η κίνηση του σύμπαντος, άλλοι λένε ότι είναι η ίδια η σφαίρα του σύμπαντος¹⁴³.

Αλλά, πρώτον, και το οποιοδήποτε μέρος της περιστροφής είναι επίσης κάποιος χρόνος, αλλά περιστροφή σίγουρα δεν είναι, αφού το συγκεκριμένο μέρος είναι τμήμα περιστροφής και όχι περιστροφή. Δεύτερον, αν υπήρχαν στερεώματα περισσότερα του ενός, σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό θα ήταν χρόνος η κίνηση του καθενός από αυτά, με αποτέλεσμα να υπήρχαν πολλοί χρόνοι ταυτόχρονοι. Ύστερα, όσοι είπαν ότι ο χρόνος είναι η σφαίρα του σύμπαντος, το φαντάστηκαν επειδή τα πάντα είναι αφενός μέσα στο χρόνο, αφετέρου μέσα στη σφαίρα του σύμπαντος. Πρόκειται για άποψη πιο ανόητη από την προηγούμενη, και αδυνατούμε να εξετάσουμε τους λόγους που την αποκλείουν.

Αυτό που πρέπει μάλλον να εξετάσουμε είναι η πολύ συνηθισμένη αντίληψη για τον χρόνο ως κάποιας μορφής κίνηση και μεταβολή¹⁴⁴. Κάθε μεταβολή και κίνηση, λοιπόν, συμβαίνει ακριβώς μόνο στο ον που μεταβάλλεται ή σε όποιο τυχαίνει να ανήκει αυτό που κινείται και μεταβάλλεται¹⁴⁵. ο χρόνος, όμως, δεν κάνει διακρι-

ἔτι δὲ μεταβολὴ μὲν ἐστὶ θάπτων καὶ βραδυτέρα, χρόνος δ' οὐκ ἔστιν· τὸ γὰρ βραδύ καὶ ταχύ χρόνω ὥρισταί, ταχύ μὲν τὸ ἐν ὀλίγῳ πολὺ κινούμενον, βραδύ δὲ τὸ ἐν πολλῷ ὀλίγον· ὁ δὲ χρόνος οὐχ ὥρισταί χρόνω, οὔτε τῷ ποσός τις εἶναι οὔτε τῷ ποιός. ὅτι μὲν τοίνυν οὐκ ἔστιν κίνησις, φανερόν· μηδὲν δὲ διαφερέτω λέγειν ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι κίνησιν ἢ μεταβολήν.

11. Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἄνευ γε μεταβολῆς· ὅταν γὰρ μηδὲν αὐτοὶ μεταβάλλωμεν τὴν διάνοιαν ἢ λάθωμεν μεταβάλλοντες, οὐ δοκεῖ ἡμῖν γεγονέναι χρόνος, καθάπερ οὐδὲ τοῖς ἐν Σαρδοῖ μυθολογουμένοις καθεύδειν παρὰ τοῖς ἥρωσιν, ὅταν ἐγερθῶσι· συνάπτουσι γὰρ τῷ πρότερον νῦν τὸ ὕστερον νῦν καὶ ἐν ποιούσιν, ἐξαιρουῦντες διὰ τὴν ἀναισθησίαν τὸ μεταξύ. ὥσπερ οὖν εἰ μὴ ἦν ἕτερον τὸ νῦν ἀλλὰ ταῦτό καὶ ἐν, οὐκ ἂν ἦν χρόνος, οὕτως καὶ ἐπεὶ λανθάνει ἕτερον ὄν, οὐ δοκεῖ εἶναι τὸ μεταξύ χρόνος. εἰ δὴ τὸ μὴ οἶεσθαι εἶναι χρόνον τότε συμβαίνει ἡ-

σεις· υπάρχει παντού και στα πάντα.

Επιπλέον, υπάρχει μεταβολή ταχύτερη και βραδύτερη, αλλά χρόνος ταχύτερος και βραδύτερος δεν υπάρχει ίσα-ίσα το βραδύ και το ταχύ έχουν οριστεί από τον χρόνο (ταχύ είναι οτιδήποτε κινείται πολύ σε λίγο χρόνο, ενώ βραδύ οτιδήποτε κινείται λίγο σε πολύ χρόνο): αντιθέτως, ο χρόνος δεν έχει καθοριστεί από τον χρόνο, ούτε ως προς τον ποσόν του ούτε ως προς το ποιόν του¹⁴⁶. Είναι, συνεπώς, από τη μία φανερό ότι ο χρόνος δεν είναι κίνηση¹⁴⁷ (προς το παρόν¹⁴⁸ ας δεχτούμε ότι ταυτίζονται οι όροι κίνηση και μεταβολή).

11. Μπορεί ο χρόνος να μην είναι μεταβολή, αλλά σίγουρα δεν νοείται και ύπαρξη του χρόνου άνευ μεταβολής¹⁴⁹, διότι στις περιπτώσεις που δεν αντιλαμβανόμαστε οι ίδιοι κάποια μεταβολή ή συμβαίνει κάποια και δεν τη συνειδητοποιούμε, δεν μας φαίνεται να έχει περάσει χρόνος¹⁵⁰. Παράδειγμα αυτό που λέει ο μύθος, ότι δεν έχει περάσει χρόνος για εκείνους που πάνε και κοιμούνται δίπλα στους ήρωες της Σαρδηνίας¹⁵¹: όταν ξυπνήσουν, συνάπτουν το πρότερο του ύπνου «τώρα»¹⁵² με το ύστερο «τώρα» και τα κάνουν ένα, σβήνοντας με απώλεια συνείδησης τα ενδιάμεσα. Ισχύει, με άλλα λόγια, η εξής αναλογία: αν δεν ήταν διαφοροποιημένο το εκάστοτε «τώρα» αλλά ένα και το αυτό, δεν θα υπήρχε χρόνος· με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, επειδή στους κοιμισμένους του μύθου διαφεύγει η διαφοροποίηση του πρότερου και του ύστερου «τώρα», δεν αντιλαμβάνονται ως χρόνο το ενδιάμεσο διάστημα. Άρα, με δεδομένα ότι:

α) από τη μία μάς συμβαίνει να φανταζόμαστε ότι

219a

μῖν, ὅταν μὴ ὀρίσωμεν μηδεμίαν μεταβολήν, ἀλλ' ἐν ἐνὶ καὶ ἀδιαιρέτῳ φαίνεται ἢ φυγὴ μένειν, ὅταν δ' αἰσθώμεθα καὶ ὀρίσωμεν, τότε φαμέν γεγονέναι χρόνον, φανερόν ὅτι οὐκ ἔστιν ἄνευ κινήσεως καὶ μεταβολῆς χρόνος. ὅτι μὲν οὖν οὔτε κίνησις οὔτ' ἄνευ κινήσεως ὁ χρόνος ἐστί, φανερόν· λεπτότερον δέ, ἐπεὶ ζητοῦμεν τί ἐστιν ὁ χρόνος, ἐντεῦθεν ἀρχομένοις, τί τῆς κινήσεώς ἐστιν. ἅμα γὰρ κινήσεως αἰσθανόμεθα καὶ χρόνου· καὶ γὰρ ἐὰν ἦ σκότος καὶ μηδὲν διὰ τοῦ σώματος πάσχωμεν, κίνησις δέ τις ἐν τῇ ψυχῇ ἐνῆ, εὐθύς ἅμα δοκεῖ τις γεγονέναι καὶ χρόνος. ἀλλὰ μὴν καὶ ὅταν γε χρόνος δοκῇ γεγονέναι τις, ἅμα καὶ κίνησις τις δοκεῖ γεγονέναι. ὥστε ἤτοι κίνησις ἢ τῆς κινήσεώς τί ἐστιν ὁ χρόνος. ἐπεὶ οὖν οὐ κίνησις, ἀνάγκη τῆς κινήσεώς τι εἶναι αὐτόν.

Ἐπεὶ δὲ τὸ κινούμενον κινεῖται ἔκ τινος εἰς τι καὶ πᾶν μέγεθος συνεχές, ἀκολουθεῖ τῷ μεγέθει ἢ κίνησις· διὰ γὰρ τὸ τὸ μέγεθος εἶναι συνεχές καὶ ἢ κίνησις ἐστὶν συνεχής, διὰ δὲ τὴν κίνησιν ὁ χρόνος· ὅση γὰρ ἢ κίνησις,

δεν υπήρξε χρόνος, όποτε δεν θέσουμε τα όρια έστω μίας μεταβολής αλλά φανταζόμαστε ότι η ψυχή παραμένει σε κάτι το ενικό και ενιαίο·

β) από την άλλη λέμε ότι έχει περάσει χρόνος, όποτε αισθανθούμε κάποια μεταβολή και θέσουμε τα όριά της, συμπεραίνουμε ότι ο χρόνος προφανώς δεν υπάρχει άνευ κινήσεως και μεταβολής. Είναι, συνεπώς, φανερό ότι, ενώ ο χρόνος δεν είναι κίνηση, δεν υπάρχει και χωρίς αυτήν¹⁵³.

Αφού, λοιπόν, είμαστε στην αναζήτηση της φύσης του χρόνου, πρέπει να αρχίσουμε την έρευνά μας ακριβώς από τούτο: ποια σχέση έχει ο χρόνος με την κίνηση; διότι μαζί με κάποια κίνηση αντιλαμβανόμαστε και τον χρόνο. Και μάλιστα, αν είναι σκοτεινά και δεν λαμβάνουμε κανένα σωματικό ερέθισμα, πλην όμως λαμβάνει χώρα στην ψυχή κάποια κίνηση¹⁵⁴, άμεσα και ταυτόχρονα με αυτήν την κίνηση έχουμε την εντύπωση ότι έχει περάσει και κάποιος χρόνος. Αλλά και αντίστροφως, όταν έχουμε την εντύπωση ότι έχει περάσει κάποιος χρόνος, θεωρούμε ότι μαζί του έχει λάβει χώρα και κάποια κίνηση. Συμπέρασμα: ο χρόνος είτε κίνηση είναι είτε κάτι που ανήκει στην κίνηση. Αφού, λοιπόν, ο χρόνος δεν είναι κίνηση, υποχρεωτικά είναι κάτι που ανήκει στην κίνηση.

Με δεδομένα ότι κάθε κινούμενο κινείται από ένα σημείο προς άλλο¹⁵⁵ και ότι το συνολικό διάστημα είναι συνεχές, η κίνηση είναι συνακόλουθη αυτού του διαστήματος¹⁵⁶. για τον λόγο, τώρα, ότι το διάστημα είναι συνεχές, και η κίνηση είναι συνεχής· και για τον λόγο ότι η κίνηση είναι συνεχής, και ο χρόνος είναι συνεχής¹⁵⁷. διότι όσο διαρκεί η εκάστοτε κίνηση, τόσος θεωρείται πως είναι κάθε φορά και ο χρόνος που έχει περά-

τοσοῦτος καὶ ὁ χρόνος αἰεὶ δοκεῖ γεγονέναι. τὸ δὴ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν τόπῳ πρώτον ἔστιν. ἐνταῦθα μὲν δὴ τῇ θέσει· ἐπεὶ δ' ἐν τῷ μεγέθει ἔστι τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, ἀνάγκη καὶ ἐν κινήσει εἶναι τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, ἀνάλογον τοῖς ἐκεῖ. ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν χρόνῳ ἔστι τὸ πρότερον καὶ ὕστερον διὰ τὸ ἀκολουθεῖν αἰεὶ θατέρω θάτερον αὐτῶν. ἔστι δὲ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν τῇ κινήσει ὃ μὲν ποτε ὄν κίνησις [ἔστιν]· τὸ μέντοι εἶναι αὐτῷ ἕτερον καὶ οὐ κίνησις.

Ἄλλὰ μὴν καὶ τὸν χρόνον γε γνωρίζομεν ὅταν ὀρίσωμεν τὴν κίνησιν, τῷ πρότερον καὶ ὕστερον ὀρίζοντες· καὶ τότε φαμὲν γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ ὑστέρου ἐν τῇ κινήσει αἴσθησιν λάβωμεν. ὀρίζομεν δὲ τῷ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑπολαβεῖν αὐτά, καὶ μεταξύ τι αὐτῶν ἕτερον· ὅταν γὰρ ἕτερα τὰ ἄκρα τοῦ μέσου νοήσωμεν, καὶ δύο εἴπη ἢ ψυχὴ τὰ νῦν, τὸ μὲν πρότερον τὸ δ' ὕστερον, τότε καὶ τοῦτό φαμεν εἶναι χρόνον· τὸ γὰρ ὀριζόμενον τῷ νῦν χρόνος εἶναι δοκεῖ· καὶ ὑποκείσθω.

“Ὅταν μὲν οὖν ὡς ἐν τὸ νῦν αἰσθανώμεθα, καὶ μὴ ἦτοι ὡς πρότερον καὶ ὕστερον ἐν τῇ κινήσει ἢ ὡς τὸ αὐτὸ μὲν

σει¹⁵⁸. Πάντως, το πρότερο και ύστερο¹⁵⁹ έχει να κάνει πρώτα με τον χώρο· και έχει να κάνει με τον χώρο, επειδή οπωσδήποτε σε κάποιο χώρο βρίσκεται το κινούμενο. Επειδή, τώρα, το πρότερο και ύστερο εντοπίζεται στο χωρικό διάστημα, υποχρεωτικά και στην κίνηση θα υπάρχει το πρότερο και ύστερο, ομόλογο προς το πρότερο και ύστερο του χώρου. Αλλά κατά προέκταση, και στο χρόνο υπάρχει το πρότερο και ύστερο, επειδή χρόνος και κίνηση είναι κάθε φορά μεταξύ τους συνακόλουθα¹⁶⁰. Και στην κίνηση πρότερο και ύστερο αποτελεί το κινούμενο στα διάφορα σημεία αυτής της κίνησης· όσον αφορά όμως τον τρόπο ύπαρξης αυτού του πρότερου και ύστερου, τούτος είναι κάθε φορά διαφορετικός: το ίδιο το πρότερο και ύστερο δεν είναι κίνηση¹⁶¹.

Οπωσδήποτε, και τον χρόνο αντίστοιχα τον αντιλαμβανόμαστε, όταν θέσουμε τα όρια της κίνησης· και θέτουμε τα όρια της κίνησης ορίζοντας το πρότερο και ύστερο· και τότε λέμε ότι έχει περάσει χρόνος, όταν αποκτήσουμε αίσθηση του πρότερου και ύστερου στην κίνηση. Και ορίζουμε το πρότερο και ύστερο με το να τα διακρίνουμε μεταξύ τους και να πάρουμε ανάμεσά τους κάτι το διάφορο από αυτά· η αιτία: όταν νοήσουμε τα άκρα ως διάφορα του μέσου, και πει η ψυχή δύο τα χρονικά σημεία, το ένα πρότερο και το άλλο ύστερο, τότε φυσικά λέμε ότι αυτό το ενδιάμεσο είναι χρόνος. Διότι χρόνος θεωρείται αυτό που αποκτά όρια μέσω του χρονικού σημείου¹⁶². Τη θέση αυτή ας την κρατήσουμε.

Όποτε, λοιπόν, αντιλαμβανόμαστε το χρονικό σημείο ως μοναδικό, όποτε, με άλλα λόγια, δεν το νοούμε ούτε ως ένα πρότερο χρονικό σημείο συν ένα άλλο ύστερο χρονικό σημείο στη διάρκεια μιας κίνησης, ούτε

219b προτέρου δὲ καὶ ὑστέρου τινός, οὐ δοκεῖ χρόνος γεγονέ-
 ναι οὐδεὶς, ὅτι οὐδὲ κίνησις. ὅταν δὲ τὸ πρότερον καὶ ὕ-
 στερον, τότε λέγομεν χρόνον· τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ χρόνος,
 ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον.

Οὐκ ἄρα κίνησις ὁ χρόνος ἀλλ' ἢ ἀριθμὸν ἔχει ἢ κίνη-
 σις. σημειῶν δέ· τὸ μὲν γὰρ πλείον καὶ ἔλαττον κρίνομεν
 ἀριθμῶ, κίνησιν δὲ πλείω καὶ ἐλάττω χρόνω· ἀριθμὸς
 ἄρα τις ὁ χρόνος. ἐπεὶ δ' ἀριθμὸς ἐστὶ διχῶς (καὶ γὰρ τὸ
 ἀριθμούμενον καὶ τὸ ἀριθμητὸν ἀριθμὸν λέγομεν, καὶ ᾧ
 ἀριθμοῦμεν), ὁ δὴ χρόνος ἐστὶν τὸ ἀριθμούμενον καὶ οὐχ
 ᾧ ἀριθμοῦμεν. ἔστι δ' ἕτερον ᾧ ἀριθμοῦμεν καὶ τὸ ἀρι-
 θμούμενον. καὶ ὡσπερ ἡ κίνησις αἰεὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, καὶ
 ὁ χρόνος (ὁ δ' ἅμα πᾶς χρόνος ὁ αὐτός· τὸ γὰρ νῦν τὸ
 αὐτὸ ὅ ποτ' ἦν - τὸ δ' εἶναι αὐτῶ ἕτερον - τὸ δὲ νῦν τὸν
 χρόνον ὀρίζει, ἢ πρότερον καὶ ὕστερον). τὸ δὲ νῦν ἐστὶ

αυτό το μοναδικό χρονικό σημείο ως ύστερο ή πρότερο κάποιου άλλου, τότε δεν θεωρείται ότι έχει περάσει χρόνος –οποιοσδήποτε χρόνος– ο λόγος είναι ότι δεν υπήρξε κίνηση. **Όποτε, όμως, αντιλαμβανόμαστε ένα πρότερο χρονικό σημείο συν ένα άλλο ύστερο χρονικό σημείο, τότε μιλούμε για χρόνο· διότι τούτο είναι ο χρόνος: το αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός)¹⁶³ της κινήσεως στη διάρκειά της από ένα πρότερο σε ένα ύστερο¹⁶⁴.**

Άρα ο χρόνος δεν υπάρχει ως κίνηση αλλά ως το αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός) της κίνησης¹⁶⁵. Να η απόδειξη: Το περισσότερο-λιγότερο το κρίνουμε με ποσοτικό κριτήριο, και την κίνηση αντίστοιχα με το κριτήριο του περισσότερο-λιγότερο από την άποψη του χρόνου· άρα κάποιο αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός) είναι ο χρόνος. Η έννοια, όμως, του αριθμήσιμου ποσού (ἀριθμοῦ) είναι διττή (αφού ονομάζουμε ἀριθμό και το αντικείμενο της αρίθμησης –το τι μπορούμε να αριθμήσουμε– και το μέσο της αρίθμησης)· ο χρόνος είναι σίγουρα το αντικείμενο της αρίθμησης και όχι το μέσο της αρίθμησης· οπωσδήποτε διακρίνονται μεταξύ τους τούτα τα δύο: το αντικείμενο της αρίθμησης και το μέσο της αρίθμησης¹⁶⁶.

Και όπως ακριβώς η κίνηση αποτελεί μια συνεχή μεταβολή, το ίδιο και ο χρόνος (όμως ο συνολικός χρόνος ταυτόχρονων κινήσεων παραμένει ο ίδιος¹⁶⁷· διότι το «τώρα», το οποιοδήποτε τυχαίο «τώρα» αυτών των κινήσεων, είναι अपαράλλακτο –μόνο ως προς τον τρόπο ύπαρξής του το οποιοδήποτε τυχαίο «τώρα» είναι σε κάθε περίπτωση διαφορετικό– και το «τώρα» είναι αυτό που δίνει όρια και ορίζει¹⁶⁸ τον χρόνο υπάρχοντας ως πρότερο χρονικό σημείο και ως ύστερο χρονικό σημείο¹⁶⁹. Ειπώθηκε ότι το χρονικό σημείο είναι υπό μία

μὲν ὡς τὸ αὐτό, ἔστι δ' ὡς οὐ τὸ αὐτό· ἢ μὲν γὰρ ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ, ἕτερον (τοῦτο δ' ἦν αὐτῶ τὸ νῦν <εἶ-
ναι>), ὃ δὲ ποτε ὄν ἐστι τὸ νῦν, τὸ αὐτό.

Ἀκολουθεῖ γὰρ, ὡς ἐλέχθη, τῶ μὲν μεγέθει ἢ κινήσει, ταύτη δ' ὁ χρόνος, ὡς φαμεν· καὶ ὁμοίως δὴ τῇ στιγμῇ τὸ φερόμενον, ᾧ τὴν κίνησιν γνωρίζομεν καὶ τὸ πρότερον ἐν αὐτῇ καὶ τὸ ὕστερον. τοῦτο δὲ ὃ μὲν ποτε ὄν τὸ αὐτό (ἢ στιγμῇ γὰρ ἢ λίθος ἢ τι ἄλλο τοιοῦτόν ἐστι), τῶ λόγῳ δὲ ἄλλο, ὡσπερ οἱ σοφισταὶ λαμβάνουσιν ἕτερον τὸ Κορίσκον ἐν Λυκείῳ εἶναι καὶ τὸ Κορίσκον ἐν ἀγορᾷ. καὶ τοῦτο δὴ τῶ ἄλλοθι καὶ ἄλλοθι εἶναι ἕτερον· τῶ δὲ φερομένῳ ἀκολουθεῖ τὸ νῦν, ὡσπερ ὁ χρόνος τῇ κινήσει (τῶ γὰρ φερομένῳ γνωρίζομεν τὸ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν κινήσει, ἢ δ' ἀριθμητὸν τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, τὸ νῦν ἔστιν)· ὥστε καὶ ἐν τούτοις ὃ μὲν ποτε ὄν νῦν ἐστι, τὸ αὐτό (τὸ πρότερον γὰρ καὶ ὕστερόν ἐστι τὸ ἐν κινή-

έννοια απαράλλακτο, ενώ υπό άλλη έννοια είναι συνεχώς διαφορετικό. Κατά το ότι το χρονικό σημείο αφορά σε διαφορετικά σημεία της κίνησης είναι συνεχώς διαφορετικό (ποιος άλλος μπορεί να είναι ο τρόπος ύπαρξης του χρονικού σημείου); αλλά τα οποιαδήποτε τυχαία χρονικά σημεία είναι μεταξύ τους απαράλλακτα¹⁷⁰.

Όπως είπαμε, λοιπόν, η κίνηση είναι συνακόλουθη με το διάστημα, και ο χρόνος, όπως ισχυριζόμαστε, είναι συνακόλουθος με την κίνηση. Και βέβαια, η αντίστοιχη σχέση υπάρχει επίσης ανάμεσα στο κινούμενο ον και στο τοπικό σημείο· μέσω του κινουμένου όντος ερχόμαστε σε γνώση αφενός της κίνησης, αφετέρου του πρότερου και του ύστερου στη διάρκειά της. Το πρότερο και ύστερο, λοιπόν, είναι εκείνο που ονομάσαμε «οποιοδήποτε τυχαίο» που παρέμενε απαράλλακτο (είτε είναι τοπικό σημείο είτε πέτρα είτε σιδήποτε άλλο αντίστοιχο¹⁷¹), αλλά ως προς τον τρόπο που υπάρχει και το ορίζουμε είναι συνεχώς διαφορετικό. Παρομοίως οι σοφιστές¹⁷² θεωρούν διαφορετικό τον Κορίσκο που είναι στο Λύκειο¹⁷³ από τον Κορίσκο που είναι στην αγορά· μα βέβαια σ' αυτήν την περίπτωση εκείνο που διαφοροποιείται είναι το τοπικό σημείο.

Με το κινούμενο ον είναι συνακόλουθο το «τώρα»¹⁷⁴, όπως ακριβώς με την κίνηση είναι συνακόλουθος ο χρόνος (διότι μέσω του κινούμενου όντος ερχόμαστε σε γνώση του πρότερου και ύστερου στη διάρκεια μιας κίνησης, και κατά το ότι τούτο το πρότερο και ύστερο επιδέχεται αριθμηση υπάρχει το «τώρα»). Άρα, και στην περίπτωση του χρονικά πρότερου και ύστερου σημείου «το οποιοδήποτε τυχαίο» από αυτά τα χρονικά σημεία είναι απαράλλακτο (διότι ταυτίζεται με το πρό-

σει), τὸ δ' εἶναι ἕτερον (ἢ ἀριθμητὸν γὰρ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, τὸ νῦν ἔστιν). καὶ γνώριμον δὲ μάλιστα τοῦτ' ἔστιν· καὶ γὰρ ἡ κίνησις διὰ τὸ κινούμενον καὶ ἡ φορὰ διὰ τὸ φερόμενον· τόδε γάρ τι τὸ φερόμενον, ἡ δὲ κίνησις οὐ. ἔστι μὲν οὖν ὡς τὸ αὐτὸ τὸ νῦν αἰεὶ, ἔστι δ' ὡς οὐ τὸ αὐτό· καὶ γὰρ τὸ φερόμενον.

220a Φανερόν δὲ καὶ ὅτι εἴτε χρόνος μὴ εἶη, τὸ νῦν οὐκ ἂν εἶη, εἴτε τὸ νῦν μὴ εἶη, χρόνος οὐκ ἂν εἶη· ἅμα γὰρ ὥσπερ τὸ φερόμενον καὶ ἡ φορὰ, οὕτως καὶ ὁ ἀριθμὸς ὁ τοῦ φερομένου καὶ ὁ τῆς φορᾶς. χρόνος μὲν γὰρ ὁ τῆς φορᾶς ἀριθμὸς, τὸ νῦν δὲ ὡς τὸ φερόμενον, οἶον μονὰς ἀριθμοῦ. καὶ συνεχῆς τε δὴ ὁ χρόνος τῶ νῦν, καὶ διήρηται κατὰ τὸ νῦν· ἀκολουθεῖ γὰρ καὶ τοῦτο τῇ φορᾷ καὶ τῶ φερομένῳ. καὶ γὰρ ἡ κίνησις καὶ ἡ φορὰ μία τῶ φε-

τερο και ύστερο στη διάρκεια μιας κίνησης), αλλά όσον αφορά τον τρόπο ύπαρξής του είναι συνεχώς διαφορετικό (διότι το χρονικό σημείο είναι ακριβώς το αριθμούμενο πρότερο και ύστερο της κίνησης)¹⁷⁵.

Και αυτό που κατεξοχήν μπορούμε να γνωρίσουμε είναι το κινούμενο ον¹⁷⁶, διότι και την κίνηση γενικότερα μπορούμε να τη γνωρίσουμε ακριβώς χάρη στο κινούμενο ον και την τοπική κίνηση ειδικότερα¹⁷⁷ μπορούμε να τη γνωρίσουμε ακριβώς χάρη στο τοπικά κινούμενο ον· διότι το κινούμενο είναι ένα συγκεκριμένο ον¹⁷⁸, ενώ η κίνηση δεν είναι. Το χρονικό σημείο, συνεπώς, είναι υπό μία έννοια अपαράλλακτο, υπό άλλη έννοια συνεχώς διαφορετικό· και τούτο, επειδή το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με το τοπικά κινούμενο ον.

Είναι, εξάλλου, προφανή και τα δύο: α) στην περίπτωση που δεν υπάρχει χρόνος, δεν θα υπάρχει και το χρονικό σημείο· β) στην περίπτωση που δεν υπάρχει το χρονικό σημείο, δεν θα υπάρχει και χρόνος. Ο λόγος; Όπως συνδέονται μεταξύ τους το κινούμενο ον και η τοπική του κίνηση, έτσι επίσης συνδέονται μεταξύ τους η αρίθμηση {ἀριθμός} του κινουμένου και το αριθμήσιμο ποσόν {ἀριθμός} της κίνησής του. Διότι ο χρόνος αντιστοιχεί στο αριθμήσιμο ποσό {ἀριθμός} της κίνησης, ενώ το χρονικό σημείο αντιστοιχεί στο κινούμενο ον, σαν μια μονάδα της αρίθμησης {ἀριθμός} του¹⁷⁹.

Και ο χρόνος οφείλει σίγουρα τη συνέχειά του ακριβώς στο χρονικό σημείο, ενώ παράλληλα χάρη σ' αυτό είναι διαιρετός, για τον λόγο ότι το χρονικό σημείο είναι επίσης συνακόλουθο της τοπικής κίνησης και του κινουμένου όντος¹⁸⁰. Μάλιστα η κίνηση και ειδικά η τοπική κίνηση είναι μία και ενιαία ακριβώς λόγω του κινουμένου όντος: επειδή και το κινούμενο ον είναι ένα

ρομένω, ὅτι ἔν (καὶ οὐχ ὅ ποτε ὄν - καὶ γὰρ ἄν διαλίποι-
 ἀλλὰ τῷ λόγῳ)· καὶ ὀρίζει δὲ τὴν πρότερον καὶ ὕστερον
 κίνησιν τοῦτο. ἀκολουθεῖ δὲ καὶ τοῦτό πως τῇ στιγμῇ·
 καὶ γὰρ ἡ στιγμή καὶ συνέχει τὸ μῆκος καὶ ὀρίζει· ἔστι
 γὰρ τοῦ μὲν ἀρχῆ τοῦ δὲ τελευτῆ. ἀλλ' ὅταν μὲν οὕτω
 λαμβάνη τις ὡς δυσι χρώμενος τῇ μιᾷ, ἀνάγκη ἴστα-
 σθαι, εἰ ἔσται ἀρχῆ καὶ τελευτῆ ἢ αὐτῇ στιγμῇ· τὸ δὲ νῦν
 διὰ τὸ κινεῖσθαι τὸ φερόμενον αἰεὶ ἕτερον. ὥσθ' ὁ χρόνος
 ἀριθμὸς οὐχ ὡς τῆς αὐτῆς στιγμῆς, ὅτι ἀρχῆ καὶ τελευ-
 τῆ, ἀλλ' ὡς τὰ ἔσχατα τῆς γραμμῆς μᾶλλον - καὶ οὐχ
 ὡς τὰ μέρη, διὰ τε τὸ εἰρημένον (τῇ γὰρ μέση στιγμή ὡς
 δυσι χρήσεται, ὥστε ἡρεμεῖν συμβήσεται), καὶ ἔτι φανε-
 ρὸν ὅτι οὐδὲν μόριον τὸ νῦν τοῦ χρόνου, οὐδ' ἡ διαίρεσις
 τῆς κινήσεως, ὥσπερ οὐδ' ἡ στιγμή τῆς γραμμῆς· αἱ δὲ
 γραμμαὶ αἱ δύο τῆς μιᾶς μόρια. ἡ μὲν οὖν πέρας τὸ νῦν,
 οὐ χρόνος, ἀλλὰ συμβέβηκεν· ἡ δ' ἀριθμεῖ, ἀριθμός· τὰ

και μη διαφοροποιούμενο (μπορεί να μην διατηρεί μια συνεχή ταυτότητα, αλλά τούτο μόνο κατά τον τρόπο που κάθε φορά υπάρχει και το ορίζουμε)¹⁸¹. Ακόμη, το κινούμενο ον θέτει τα όρια της πρότερης και ύστερης κίνησης¹⁸². Είναι τρόπον τινά και αυτό συνακόλουθο του τοπικού σημείου· διότι το τοπικό σημείο και συνέχεια ένα μήκος και του θέτει όρια, αφού λειτουργεί για το ένα τμήμα του ως αρχή, για το άλλο ως τέλος. Αλλά σε τούτη την περίπτωση, όταν δηλαδή το ένα τοπικό σημείο χρησιμεύει για δύο, υποχρεωτικά θα υπάρχει ακινησία, με δεδομένο ότι το ίδιο τοπικό σημείο είναι και αρχή και τέλος. Αντιθέτως, λόγω της κίνησης του κινουμένου όντος το χρονικό σημείο είναι συνεχώς διαφορετικό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να είναι βέβαια ο χρόνος ένα αριθμήσιμο ποσόν (*ἀριθμός*), πλην όμως όχι σε αντιστοιχία προς το ένα και μοναδικό τοπικό σημείο (αφού το ένα και μοναδικό σημείο είναι και αρχή και τέλος) αλλά σε αντιστοιχία προς τα άκρα μάλλον της γραμμής –και όχι σε αντιστοιχία προς τα μέρη της· ο λόγος είναι διπλός: και αυτό που ήδη έχουμε πει (ένα μέσο τοπικό σημείο έχει τη διπλή λειτουργία της αρχής και του τέλους, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κίνηση) και επιπλέον το προφανές, ότι το χρονικό σημείο δεν είναι με κανένα τρόπο μέρος του χρόνου. Κάτι το ομόλογο συμβαίνει με την κίνηση, αλλά και τη γραμμή: αν σπάσει μία κίνηση, τα τμήματα δεν είναι μέρη της· και το τοπικό σημείο δεν είναι μέρος της γραμμής¹⁸³. Αντιθέτως, δύο γραμμές μπορούν να είναι μέρη της μιας γραμμής. Το χρονικό σημείο, λοιπόν, υπάρχοντας απλώς ως πέρασ-όριο δεν είναι χρόνος, αλλά μόνο ένα μη-ουσιώδες γνώρισμα του χρόνου¹⁸⁴. αντιθέτως, υπάρχοντας αριθμούμενο, είναι αριθμήσιμο ποσόν (*ἀρι-*

μὲν γὰρ πέρατα ἐκείνου μόνον ἐστὶν οὐδ' ἐστὶν πέρατα, ὁ δ' ἀριθμὸς ὁ τῶνδε τῶν ἵππων, ἡ δεκάς, καὶ ἄλλοι.

Ὅτι μὲν τοίνυν ὁ χρόνος ἀριθμὸς ἐστὶν κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, καὶ συνεχῆς (συνεχοῦς γάρ), φανερόν.

12. Ἐλάχιστος δὲ ἀριθμὸς ὁ μὲν ἀπλῶς ἐστὶν ἡ δυάς· τίς δὲ ἀριθμὸς ἔστι μὲν ὡς ἔστιν, ἔστι δ' ὡς οὐκ ἔστιν, οἷον γραμμῆς ἐλάχιστος πλήθει μὲν ἐστὶν αἱ δύο ἢ ἡ μία, μεγέθει δ' οὐκ ἔστιν ἐλάχιστος· αἶε γὰρ διαιρεῖται πᾶσα γραμμῆ. ὥστε ὁμοίως καὶ χρόνος· ἐλάχιστος γὰρ κατὰ μὲν ἀριθμόν ἐστὶν ὁ εἷς ἢ οἱ δύο, κατὰ μέγεθος δ' οὐκ ἔστιν.

220b

Φανερόν δὲ καὶ ὅτι ταχύς μὲν καὶ βραδύς οὐ λέγεται, πολὺς δὲ καὶ ὀλίγος καὶ μακρὸς καὶ βραχύς. ἢ μὲν γὰρ συνεχῆς, μακρὸς καὶ βραχύς, ἢ δὲ ἀριθμὸς, πολὺς καὶ ὀλίγος. ταχύς δὲ καὶ βραδύς οὐκ ἔστιν· οὐδὲ γὰρ ἀριθμὸς ἢ ἀριθμοῦμεν ταχύς καὶ βραδύς οὐδεῖς.

Καὶ ὁ αὐτὸς δὲ πανταχοῦ ἅμα· πρότερον δὲ καὶ ὕστε-

θμός)¹⁸⁵. διότι τα πέρατα-όρια ανήκουν αποκλειστικά σε εκείνο του οποίου αποτελούν όρια, ενώ το αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός) π.χ. αυτών εδώ των αλόγων, η δεκάδα, μπορεί να ανήκει και αλλού.

Συμπέρασμα: Είναι φανερό ότι ο χρόνος είναι το αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός) της κίνησης στη διάρκειά της από ένα πρότερο σε ένα ύστερο¹⁸⁶, και ακόμη ότι είναι συνεχής¹⁸⁷, αφού είναι το αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός) ενός συνεχούς.

12. Στην περίπτωση που ο αριθμός δεν μετράει κάτι, ελάχιστος αριθμός είναι το δύο¹⁸⁸. Όταν, όμως, ο αριθμός μετράει κάτι, υπό μία έννοια υπάρχει ελάχιστος αριθμός, υπό άλλη δεν υπάρχει· παράδειγμα με τη γραμμή: ο ελάχιστος αριθμός γραμμών, όταν μετρούμε γραμμές, είναι οι δύο γραμμές ή η μία· αλλά ελάχιστος αριθμός σε σχέση με το μήκος της γραμμής δεν υπάρχει, για τον λόγο ότι κάθε γραμμή είναι επ' άπειρον διαιρετή. Τα ίδια, φυσικά, συμβαίνουν με τον χρόνο: ο ελάχιστος χρόνος, όταν μετρούμε χρόνους, είναι ο ένας ή οι δύο· αλλά ελάχιστος χρόνος σε σχέση με το «μήκος» του χρόνου δεν υπάρχει.

Επιπλέον: Ως γνωστόν, δεν μιλούμε για ταχύ χρόνο και για αργό χρόνο, αλλά για πολύ και λίγο ή μακρό και σύντομο. Από την άποψη της συνέχειας, μιλούμε για μακρό και σύντομο χρόνο· από την άποψη του αριθμήσιμου ποσού, μιλούμε για πολύ και λίγο χρόνο. Πάντως, ταχύς χρόνος και αργός δεν υπάρχει, διότι ως μέτρο αρίθμησης δεν υπάρχει κανένας αριθμός ταχύς και αργός. Ακόμα, σε συγχρονία ο χρόνος είναι παντού ένας και ο αυτός· αλλά προηγουμένως και μετά, είναι

ρον οὐχ ὁ αὐτός, ὅτι καὶ ἡ μεταβολὴ ἢ μὲν παροῦσα μία, ἢ δὲ γεγενημένη καὶ ἡ μέλλουσα ἕτερα, ὁ δὲ χρόνος ἀριθμὸς ἐστὶν οὐχ ὧ ἀριθμοῦμεν ἀλλ' ὁ ἀριθμούμενος, οὗτος δὲ συμβαίνει πρότερον καὶ ὕστερον αἰεὶ ἕτερος· τὰ γὰρ νῦν ἕτερα. ἔστι δὲ ὁ ἀριθμὸς εἷς μὲν καὶ ὁ αὐτός ὁ τῶν ἑκατὸν ἵππων καὶ ὁ τῶν ἑκατὸν ἀνθρώπων, ὧν δ' ἀριθμὸς, ἕτερα, οἱ ἵπποι τῶν ἀνθρώπων. ἔτι ὡς ἐνδέχεται κίνησιν εἶναι τὴν αὐτὴν καὶ μίαν πάλιν καὶ πάλιν, οὕτω καὶ χρόνον, οἷον ἐνιαυτὸν ἢ ἕαρ ἢ μετόπωρον.

Οὐ μόνον δὲ τὴν κίνησιν τῷ χρόνῳ μετροῦμεν, ἀλλὰ καὶ τῇ κινήσει τὸν χρόνον διὰ τὸ ὀρίζεσθαι ὑπ' ἀλλήλων· ὁ μὲν γὰρ χρόνος ὀρίζει τὴν κίνησιν ἀριθμὸς ὧν αὐτῆς, ἢ δὲ κινήσις τὸν χρόνον. καὶ λέγομεν πολὺν καὶ ὀλίγον χρόνον τῇ κινήσει μετροῦντες, καθάπερ καὶ τῷ ἀριθμητῷ τὸν ἀριθμόν, οἷον τῷ ἐνὶ ἵππῳ τὸν τῶν ἵππων ἀριθμόν. τῷ μὲν γὰρ ἀριθμῷ τὸ τῶν ἵππων πλῆθος γνωρίζομεν, πάλιν δὲ τῷ ἐνὶ ἵππῳ τὸν τῶν ἵππων ἀριθμόν αὐτόν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς κινήσεως· τῷ μὲν γὰρ χρόνῳ τὴν κίνησιν, τῇ δὲ κινήσει τὸν

άλλος και διαφορετικός. Η αιτία; Η μεταβολή η παρούσα είναι επίσης μία, ενώ η παρελθούσα και η μέλλουσα είναι άλλες και διαφορετικές· και αντίστοιχα ο χρόνος είναι αριθμήσιμο ποσόν (ἀριθμός), όχι ως το μέσο της αριθμησης, αλλά ως το αντικείμενο της αριθμησης¹⁸⁹, το οποίο ως συνεχώς πρότερο και ύστερο είναι άλλο και διαφορετικό· διότι τα χρονικά σημεία είναι άλλα και διαφορετικά.

Και «αριθμός ένας και ο αυτός» είναι ο αριθμός των εκατό αλόγων και ο αριθμός των εκατό ανθρώπων· αλλά αυτά τα οποία αριθμεί είναι άλλα και διαφορετικά· άλλο άλογα, άλλο άνθρωποι. Επιπλέον, όπως μπορεί να υπάρχει μια κίνηση απαράλλακτη που επαναλαμβάνεται πάλι και πάλι, έτσι μπορεί να συμβαίνει και με τον χρόνο· παράδειγμα: το έτος ή η άνοιξη ή το φθινόπωρο.

Κάτι άλλο: δεν μετρούμε μόνο την κίνηση με τον χρόνο, αλλά και τον χρόνο με την κίνηση¹⁹⁰: ο λόγος είναι ότι χρόνος και κίνηση οριοθετούνται και ορίζονται αμοιβαία· διότι ο χρόνος οριοθετεί και ορίζει την κίνηση ως αριθμήσιμο ποσόν της (ἀριθμός), ενώ η κίνηση οριοθετεί και ορίζει τον χρόνο¹⁹¹: μιλούμε για πολύ ή λίγο χρόνο μετρώντας τον με κριτήριο την κίνηση¹⁹², σαν να μετρούμε ό,τι είναι να μετρήσουμε χρησιμοποιώντας ως μέτρο αυτό το ίδιο που έχουμε να μετρήσουμε· π.χ. χρησιμοποιώντας ως μέτρο το ένα άλογο μετρούμε τον συνολικό αριθμό των αλόγων· διότι με τον συνολικό αριθμό γνωρίζουμε το πλήθος των αλόγων, ενώ με το αριθμητικό μέτρο του ενός αλόγου γνωρίζουμε τον ίδιο τον αριθμό¹⁹³. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με το ζεύγος χρόνος-κίνηση: μετρούμε με τον χρόνο την κίνηση, αλλά και με την κίνηση τον χρόνο. Και

χρόνον μετροῦμεν. καὶ τοῦτ' εὐλόγως συμβέβηκεν· ἀκο-
λουθεῖ γὰρ τῷ μὲν μεγέθει ἢ κίνησις, τῇ δὲ κινήσει ὁ
χρόνος, τῷ καὶ ποσὰ καὶ συνεχῆ καὶ διαιρετὰ εἶναι· διὰ
μὲν γὰρ τὸ τὸ μέγεθος εἶναι τοιοῦτον ἢ κίνησις ταῦτα
πέπονθεν, διὰ δὲ τὴν κίνησιν ὁ χρόνος. καὶ μετροῦμεν
καὶ τὸ μέγεθος τῇ κινήσει καὶ τὴν κίνησιν τῷ μεγέθει·
πολλὴν γὰρ εἶναι φαμεν τὴν ὁδόν, ἂν ἢ πορεία πολλή,
καὶ ταύτην πολλήν, ἂν ἢ ὁδὸς [ἦ] πολλή· καὶ τὸν
χρόνον, ἂν ἢ κίνησις, καὶ τὴν κίνησιν, ἂν ὁ χρόνος.

221a

Ἐπεὶ δ' ἐστὶν ὁ χρόνος μέτρον κινήσεως καὶ τοῦ κινεῖ-
σθαι, μετρεῖ δ' οὗτος τὴν κίνησιν τῷ ὀρίσαι τινὰ κίνησιν
ἢ καταμετρήσει τὴν ὅλην (ὥσπερ καὶ τὸ μῆκος ὁ πῆχυς
τῷ ὀρίσαι τι μέγεθος ὃ ἀναμετρήσει τὸ ὅλον), καὶ ἔστιν
τῇ κινήσει τὸ ἐν χρόνῳ εἶναι τὸ μετρεῖσθαι τῷ χρόνῳ καὶ
αὐτὴν καὶ τὸ εἶναι αὐτῆς (ἅμα γὰρ τὴν κίνησιν καὶ τὸ
εἶναι τῆς κινήσεως μετρεῖ, καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτῇ τὸ ἐν
χρόνῳ εἶναι, τὸ μετρεῖσθαι αὐτῆς τὸ εἶναι), δῆλον ὅτι
καὶ τοῖς ἄλλοις τοῦτ' ἔστι τὸ ἐν χρόνῳ εἶναι, τὸ μετρεῖ-
σθαι αὐτῶν τὸ εἶναι ὑπὸ τοῦ χρόνου. τὸ γὰρ ἐν χρόνῳ
εἶναι δυοῖν ἐστὶν θάτερον, ἐν μὲν τὸ εἶναι τότε ὅτε ὁ
χρόνος ἔστιν, ἐν δὲ ὥσπερ ἕνια λέγομεν ὅτι ἐν ἀριθμῷ

τούτο είναι εύλογο, διότι με το διάστημα είναι συνακόλουθη η κίνηση, και με την κίνηση ο χρόνος: διάστημα, κίνηση, χώρος είναι και αριθμήσιμα ποσά και συνεχή και διαιρετά. Και λόγω του ότι ακριβώς το διάστημα είναι αριθμήσιμο ποσόν και συνεχές και διαιρετό, έχει συμβεί το ίδιο και στην κίνηση· και λόγω της κίνησης, έχει συμβεί το ίδιο και στο χρόνο. Και μετρούμε, επίσης, το διάστημα με την κίνηση, αλλά και την κίνηση με το διάστημα· διότι λέμε αφενός ότι ο δρόμος είναι πολύς αν η πορεία είναι πολλή, αφετέρου ότι η πορεία είναι πολλή αν ο δρόμος είναι πολύς· και αphenός ότι ο χρόνος είναι πολύς αν η κίνηση είναι πολλή, αφετέρου η κίνηση είναι πολλή αν ο χρόνος είναι πολύς.

Με δεδομένα, τώρα, ότι α) ο χρόνος είναι μέτρο της κινήσεως κάποιου κινουμένου όντος¹⁹⁴, και β) ο χρόνος μετρά την κίνηση οριοθετώντας και ορίζοντας μια συγκεκριμένη κίνηση η οποία γίνεται μέτρο και μετρά τη συνολική κίνηση¹⁹⁵ (κατά τον ίδιο τρόπο ένας πήχυς¹⁹⁶ μετρά το μήκος οριοθετώντας και ορίζοντας ένα συγκεκριμένο διάστημα, το οποίο με τη σειρά του θα μετρηθεί ως μέτρο το συνολικό μήκος), και γ) όσον αφορά την κίνηση το να «είναι σε χρόνο»¹⁹⁷ έχει τη σημασία τού να μετράται από τον χρόνο και η ίδια και το είναι της¹⁹⁸ (διότι ο χρόνος μετρά μαζί και την κίνηση και την ύπαρξη της κινήσεως, και τούτη ακριβώς τη σημασία έχει για την κίνηση το να «είναι στο χρόνο»: το να μετράται η ύπαρξή της)· από όλα αυτά προκύπτει ότι και για τα υπόλοιπα όντα τούτο σημαίνει το να «είναι σε χρόνο»: το να μετράται ή ύπαρξή τους από τον χρόνο¹⁹⁹.

Διότι το να «είναι κάτι σε χρόνο» έχει μία από τις ακόλουθες δύο σημασίες: Πρώτη, το να υπάρχει παράλληλα με τον χρόνο· η δεύτερη μοιάζει με εκείνο που λέ-

ἐστιν. τοῦτο δὲ σημαίνει ἤτοι ὡς μέρος ἀριθμοῦ καὶ πάθος, καὶ ὅλως ὅτι τοῦ ἀριθμοῦ τι, ἢ ὅτι ἐστὶν αὐτοῦ ἀριθμός. ἐπεὶ δ' ἀριθμὸς ὁ χρόνος, τὸ μὲν νῦν καὶ τὸ πρότερον καὶ ὅσα τοιαῦτα οὕτως ἐν χρόνῳ ὡς ἐν ἀριθμῶ μονάς καὶ τὸ περιττὸν καὶ ἄρτιον (τὰ μὲν γὰρ τοῦ ἀριθμοῦ τι, τὰ δὲ τοῦ χρόνου τί ἐστὶν)· τὰ δὲ πράγματα ὡς ἐν ἀριθμῶ τῷ χρόνῳ ἐστίν. εἰ δὲ τοῦτο, περιέχεται ὑπὸ χρόνου ὥσπερ <καὶ τὰ ἐν ἀριθμῶ ὑπ' ἀριθμοῦ> καὶ τὰ ἐν τόπῳ ὑπὸ τόπου. φανερόν δὲ καὶ ὅτι οὐκ ἐστὶν τὸ ἐν χρόνῳ εἶναι τὸ εἶναι ὅτε ὁ χρόνος ἐστίν, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἐν κινήσει εἶναι οὐδὲ τὸ ἐν τόπῳ ὅτε ἡ κίνησις καὶ ὁ τόπος ἐστίν. εἰ γὰρ ἔσται τὸ ἔν τινι οὕτω, πάντα τὰ πράγματα ἐν ὅτῳ ἔσται, καὶ ὁ οὐρανὸς ἐν τῇ κέγχρῳ· ὅτε γὰρ ἡ κέγχρος ἐστίν, ἔστι καὶ ὁ οὐρανός. ἀλλὰ τοῦτο μὲν συμβέβηκεν, ἐκεῖνο δ' ἀνάγκη παρακολουθεῖν, καὶ τῶ ὄντι ἐν χρόνῳ εἶναί τινα χρόνον ὅτε κάκεῖνο ἐστίν, καὶ τῶ ἐν κινήσει ὄντι εἶναι τότε κίνησιν.

Ἐπεὶ δὲ ἐστὶν ὡς ἐν ἀριθμῶ τὸ ἐν χρόνῳ, ληφθήσεταιί

με ότι μερικά «είναι σε αριθμό»²⁰⁰. Και αυτό με τη σειρά του σημαίνει είτε ότι κάτι είναι σαν μέρος ή στοιχείο του αριθμού (μ' ένα λόγο κάτι που ανήκει στον αριθμό), είτε ότι υπάρχει αριθμός αυτού. Κι αφού ο χρόνος είναι αριθμός, το τώρα και το πριν και όλα τα παρόμοια «είναι σε χρόνο» κατά τον τρόπο που η μονάδα και το περιττόν και το άρτιον «είναι στον αριθμό» (το καθένα από τα πρώτα είναι κάτι που ανήκει στο χρόνο, ενώ το καθένα από τα δεύτερα είναι κάτι που ανήκει στον αριθμό). Αντιθέτως, τα πράγματα «είναι σε χρόνο» με την άλλη σημασία που έχει η έκφραση «είναι σε αριθμό»: υπάρχει αριθμός αυτών. Κι αν συμβαίνει αυτό, περιέχονται από χρόνο²⁰¹ όπως ακριβώς και <όσα «είναι σε αριθμό» περιέχονται από αριθμό>²⁰² και όσα «είναι σε χώρο» περιέχονται από χώρο. Και είναι φανερό ότι το «είναι κάτι σε χρόνο» δεν σημαίνει ότι υπάρχει παράλληλα με τον χρόνο· όπως ακριβώς ούτε το «είναι κάτι σε κίνηση» ή το «είναι σε χώρο» δεν σημαίνουν ότι αυτό υπάρχει παράλληλα με την κίνηση ή παράλληλα με τον χώρο. Διότι, αν δώσουμε αυτή τη σημασία στο «κάτι είναι σε κάτι» άλλο, όλα τα πράγματα «θα είναι σε οτιδήποτε»· και το στερέωμα θα είναι στον σπόρο του κεχριού²⁰³, αφού ο σπόρος του κεχριού υπάρχει παράλληλα με το στερέωμα. Αλλά αυτό είναι ένα απλό συμπτωματικό γεγονός, ενώ το προηγούμενο²⁰⁴ είναι ουσιώδες συνακόλουθο· οπότε, για το ον που «είναι σε χρόνο» υπάρχει συγκεκριμένος χρόνος κατά τον οποίο και το ον υπάρχει, και για το ον που «είναι σε κίνηση» υπάρχει τότε κίνηση.

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι το «είναι σε χρόνο» μοιάζει με το «είναι σε αριθμό», θα βρεθεί σίγουρα κάποιος χρόνος που θα βρίσκεται πέρα από τη χρονική διάρκεια

τις πλείων χρόνος παντός τοῦ ἐν χρόνῳ ὄντος· διὸ ἀ-
 νάγκη πάντα τὰ ἐν χρόνῳ ὄντα περιέχεσθαι ὑπὸ χρόνου,
 ὡςπερ καὶ τᾶλλα ὅσα ἐν τινί ἐστιν, οἷον τὰ ἐν τόπῳ ὑπὸ
 τοῦ τόπου. καὶ πάσχει δὴ τι ὑπὸ τοῦ χρόνου, καθάπερ
 καὶ λέγειν εἰώθαμεν ὅτι κατατῆκει ὁ χρόνος, καὶ γηρά-
 σκει πάνθ' ὑπὸ τοῦ χρόνου, καὶ ἐπιλανθάνεται διὰ τὸν
 221b χρόνον, ἀλλ' οὐ μεμάθηκεν, οὐδὲ νέον γέγονεν οὐδὲ κα-
 λόν· φθορᾶς γὰρ αἷτιος καθ' ἑαυτὸν μᾶλλον ὁ χρόνος·
 ἀριθμὸς γὰρ κινήσεως, ἡ δὲ κίνησις ἐξίστησιν τὸ ὑπάρ-
 χον· ὥστε φανερόν ὅτι τὰ αἰεὶ ὄντα, ἧ αἰεὶ ὄντα, οὐκ ἔ-
 στιν ἐν χρόνῳ· οὐ γὰρ περιέχεται ὑπὸ χρόνου, οὐδὲ με-
 τρεῖται τὸ εἶναι αὐτῶν ὑπὸ τοῦ χρόνου· σημεῖον δὲ τού-
 του ὅτι οὐδὲ πάσχει οὐδὲν ὑπὸ τοῦ χρόνου ὡς οὐκ ὄντα
 ἐν χρόνῳ. ἐπεὶ δ' ἐστὶν ὁ χρόνος μέτρον κινήσεως, ἔσται
 καὶ ἡρεμίας μέτρον [κατὰ συμβεβηκός]· πᾶσα γὰρ ἡρε-
 μία ἐν χρόνῳ. οὐ γὰρ ὡςπερ τὸ ἐν κινήσει ὄν ἀνάγκη κι-
 νεῖσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἐν χρόνῳ· οὐ γὰρ κίνησις ὁ χρόνος,
 ἀλλ' ἀριθμὸς κινήσεως, ἐν ἀριθμῷ δὲ κινήσεως ἐνδέχεται
 εἶναι καὶ τὸ ἡρεμοῦν. οὐ γὰρ πᾶν τὸ ἀκίνητον ἡρεμεῖ,

οποιοδήποτε όντος· γί' αυτό και όλα τα όντα που «είναι σε χρόνο» περιέχονται από χρόνο, όπως ακριβώς όλα όσα «είναι σε κάτι» περιέχονται από αυτό, π.χ. όσα «είναι σε χώρο» περιέχονται από χώρο.

Και, βέβαια, όσα «είναι σε χρόνο» πάσχουν, ας πούμε, από αυτόν· πάνω κάτω αυτή είναι η σημασία που έχουν οι συνηθισμένες φράσεις μας: «τα λειώνει και τα τελειώνει ο χρόνος» και «τα πάντα γεράζουν με τον χρόνο» και «ο χρόνος φέρνει λησμονιά»²⁰⁵, από την άλλη, όμως, ποτέ δεν λέμε: «ο χρόνος έχει φέρει τη γνώση» ή «ο χρόνος έχει φέρει τα νειάτα ή την ομορφιά»· διότι ο χρόνος είναι –από την ίδια μάλλον²⁰⁶ τη φύση του– αίτιος φθοράς, αφού είναι το αριθμησιμο ποσόν της κίνησης, και η κίνηση ξεθεμελιώνει και φθείρει το υπαρκτό.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα αιώνια όντα, ακριβώς ως αιώνια²⁰⁷, δεν «είναι σε χρόνο» {δεν έχουν χρονική διάρκεια}, διότι δεν περιέχονται από χρόνο, ούτε μετρείται η ύπαρξή τους από τον χρόνο. Και να η απόδειξη τούτου: κανένα από τα αιώνια όντα δεν πάσχει καθόλου από τον χρόνο, για τον λόγο ότι δεν «είναι σε χρόνο».

Μια και ο χρόνος είναι μέτρο της κινήσεως, θα είναι και μέτρο της ηρεμίας [κατά τρόπο που δεν έχει να κάνει με την ουσία της ηρεμίας]²⁰⁸, διότι κάθε ηρεμία «είναι σε χρόνο» {έχει χρονική διάρκεια}. Η αιτία; Αυτό που «είναι σε χρόνο» δεν είναι ανάγκη να κινείται, όπως είναι ανάγκη να κινείται αυτό που «είναι σε κίνηση»· διότι ο χρόνος δεν είναι κίνηση αλλά το αριθμησιμο ποσόν (ἀριθμός) της κίνησης, και ό,τι ηρεμεί μπορεί να «είναι στον αριθμό» της κίνησης. Ο λόγος είναι ο εξής: δεν λέμε «ηρεμεί» για καθετί ακίνητο, αλλά

ἀλλὰ τὸ ἐστερημένον κινήσεως πεφυκὸς δὲ κινεῖσθαι, καθάπερ εἴρηται ἐν τοῖς πρότερον. τὸ δ' εἶναι ἐν ἀριθμῶ ἐστὶν τὸ εἶναί τινα ἀριθμὸν τοῦ πράγματος, καὶ μετρεῖσθαι τὸ εἶναι αὐτοῦ τῷ ἀριθμῶ ἐν ᾧ ἐστὶν, ὥστ' εἰ ἐν χρόνῳ, ὑπὸ χρόνου. μετρήσει δ' ὁ χρόνος τὸ κινούμενον καὶ τὸ ἡρεμοῦν, ἥ τὸ μὲν κινούμενον τὸ δὲ ἡρεμοῦν· τὴν γὰρ κίνησιν αὐτῶν μετρήσει καὶ τὴν ἡρεμίαν, πόση τις. ὥστε τὸ κινούμενον οὐχ ἀπλῶς ἔσται μετρητὸν ὑπὸ χρόνου, ἥ ποσὸν τί ἐστὶν, ἀλλ' ἥ ἢ κινήσεις αὐτοῦ ποσῆ. ὥστε ὅσα μῆτε κινεῖται μῆτ' ἡρεμεῖ, οὐκ ἔστιν ἐν χρόνῳ· τὸ μὲν γὰρ ἐν χρόνῳ εἶναι τὸ μετρεῖσθαι ἐστὶ χρόνῳ, ὁ δὲ χρόνος κινήσεως καὶ ἡρεμίας μέτρον.

Φανερόν οὖν ὅτι οὐδὲ τὸ μὴ ὄν ἔσται πᾶν ἐν χρόνῳ, οἷον ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἄλλως, ὥσπερ τὸ τὴν διάμετρον εἶναι τῆ πλευρᾶ σύμμετρον. ὅλως γάρ, εἰ μέτρον μὲν ἐστὶ κινήσεως ὁ χρόνος καθ' αὐτό, τῶν δ' ἄλλων κατὰ συμβεβηκός, δηλὸν ὅτι ὦν τὸ εἶναι μετρεῖ, τούτοις ἅπασιν ἔσται τὸ εἶναι ἐν τῷ ἡρεμεῖν ἢ κινεῖσθαι. ὅσα μὲν οὖν φθαρτὰ καὶ γενητὰ καὶ ὅλως ὅτε μὲν ὄντα ὅτε δὲ μῆ, ἀνάγκη ἐν χρόνῳ εἶναι (ἔστιν γὰρ χρόνος τις πλείων, ὃς ὑπερέξει τοῦ τε εἶναι αὐτῶν καὶ τοῦ μετροῦντος τὴν οὐσίαν αὐτῶν)· τῶν δὲ μὴ ὄντων ὅσα μὲν περιέχει ὁ χρό-

λέμε «ηρεμεί» μόνο για όποιο είναι ακίνητο ενώ η φύση του είναι να κινείται (το έχουμε πει προηγουμένως)²⁰⁹. Το να είναι κάποιο πράγμα «σε αριθμό» σημαίνει να υπάρχει κάποιος αριθμός αυτού του πράγματος, και να μετρείται η ύπαρξή του από τον αριθμό στον οποίο είναι· άρα, αν κάτι «είναι σε χρόνο», μετρείται η ύπαρξή του από τον χρόνο. Και θα μετρήσει ο χρόνος ό,τι κινείται και ό,τι ηρεμεί, ακριβέστερα την κίνηση του κινουμένου και την ηρεμία του ηρεμούντος²¹⁰. Θα μετρήσει το ποσόν της κίνησης και το ποσόν της ηρεμίας τους. Συμπεράσματα: α) ο κινούμενο ον δεν θα μετράται από τον χρόνο αυτό καθ' αυτό ως προς το ποσόν του, αλλά ως προς την κίνησή του και ακριβέστερα ως προς το ποσόν της κινήσεώς του· β) εκείνα που ούτε κινούνται ούτε ηρεμούν δεν «είναι σε χρόνο», αφού το να είναι κάτι «σε χρόνο» σημαίνει να μετράται από χρόνο, και ο χρόνος είναι το μέτρο της κινήσεως και ηρεμίας.

Προφανώς, λοιπόν, και τα μη-όντα δεν είναι όλα «σε χρόνο» {δεν έχουν χρονική διάρκεια}: παράδειγμα αυτά που δεν υπάρχει περίπτωση να γίνουν όντα, όπως το να είναι η διάμετρος ανάλογη προς την πλευρά²¹¹. Γενικώς, εφόσον ο χρόνος είναι μέτρο της κινήσεως στην ουσία της²¹², ενώ είναι μέτρο όλων των υπολοίπων κατά τρόπο που δεν έχει να κάνει με την ουσία τους, είναι φανερό ότι όλα όσα μετρά ο χρόνος κατά την ύπαρξή τους²¹³, θα έχουν την ύπαρξή τους είτε σε κίνηση είτε σε ηρεμία. Άρα, όσα γνωρίζουν φθορά και γένεση²¹⁴ και γενικώς άλλοτε είναι όντα και άλλοτε μη-όντα²¹⁵, κατ' ανάγκη «είναι σε χρόνο» (διότι υπάρχει κάποιος χρόνος περισσότερος, ο οποίος θα ξεπερνά και την ύπαρξη αυτών και τον χρόνο που μετρά την ύπαρξή τους). Αντιθέτως, από όσα μη-όντα περιέχει ο χρόνος, άλλα

222a νος, τὰ μὲν ἦν, οἷον "Ὀμηρός ποτε ἦν, τὰ δὲ ἔσται, οἷον τῶν μελλόντων τι, ἐφ' ὁπότερα περιέχει· καὶ εἰ ἐπ' ἄμφω, ἀμφοτέρα [καὶ ἦν καὶ ἔσται]· ὅσα δὲ μὴ περιέχει μηδαμῆ, οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν οὔτε ἔσται. ἔστι δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν μὴ ὄντων, ὅσων τάντικείμενα αἰεὶ ἔστιν, οἷον τὸ ἀσύμμετρον εἶναι τὴν διάμετρον αἰεὶ ἔστι, καὶ οὐκ ἔσται τοῦτ' ἐν χρόνῳ. οὐ τοίνυν οὐδὲ τὸ σύμμετρον· διὸ αἰεὶ οὐκ ἔστιν, ὅτι ἐναντίον τῷ αἰεὶ ὄντι. ὅσων δὲ τὸ ἐναντίον μὴ αἰεὶ, ταῦτα δὲ δύναται καὶ εἶναι καὶ μὴ, καὶ ἔστιν γένεσις καὶ φθορὰ αὐτῶν.

13. Τὸ δὲ νῦν ἔστιν συνέχεια χρόνου, ὡςπερ ἐλέχθη· συνεχεῖ γὰρ τὸν χρόνον τὸν παρεληλυθότα καὶ ἐσόμενον, καὶ πέρας χρόνου ἐστίν· ἔστι γὰρ τοῦ μὲν ἀρχή, τοῦ δὲ τελευτή. ἀλλὰ τοῦτ' οὐχ ὡςπερ ἐπὶ τῆς στιγμῆς μενούσης φανερόν. διαιρεῖ δὲ δυνάμει. καὶ ἦ μὲν τοιοῦτο, αἰεὶ ἕτερον τὸ νῦν, ἦ δὲ συνδεῖ, αἰεὶ τὸ αὐτό, ὡςπερ ἐπὶ

υπήρξαν (π.χ. ο Όμηρος κάποτε υπήρξε), άλλα θα υπάρξουν (π.χ. κάτι το μελλοντικό), ανάλογα με την κατεύθυνση κατά την οποία τα περιέχει ο χρόνος· και αν τα περιέχει και προς τη μία και προς την άλλη κατεύθυνση, συμβαίνουν και τα δύο, [και υπήρξαν και θα υπάρξουν]. Όσα, πάλι, δεν τα περιέχει ούτε προς τη μία ούτε προς την άλλη κατεύθυνση, ούτε υπήρξαν ούτε υπάρχουν ούτε θα υπάρξουν. Και τέτοια μη-όντα είναι όσα έχουν αντίθετό τους ένα ον αιώνιο· παράδειγμα, το «η διάμετρος είναι μη-ανάλογη προς την πλευρά» είναι αιώνιο, και συνεπώς δεν είναι ούτε πρόκειται να «είναι σε χρόνο»· και φυσικά δεν «είναι σε χρόνο» ούτε το «η διάμετρος είναι ανάλογη προς την πλευρά»· και αυτός είναι ο λόγος που τούτο το τελευταίο είναι πάντοτε μη-ον: είναι αντίθετο στο πάντοτε ον. Από την άλλη, όσα έχουν αντίθετό τους κάτι που δεν είναι πάντοτε ον, αυτά μπορούν και να υπάρχουν και να μην υπάρχουν, κατά συνέπεια αυτά είναι που γνωρίζουν τη γένεση και τη φθορά²¹⁶.

13. Από τη μία, όπως είπαμε²¹⁷, το «τώρα δα»²¹⁸ {το χρονικό σημείο} λειτουργεί για τον χρόνο συνεκτικά: διότι αφενός συνδέει τον παρελθοντικό με τον μελλοντικό χρόνο, αφετέρου αποτελεί χρονικό όριο· για τον μελλοντικό χρόνο είναι αρχή, ενώ για τον παρελθοντικό τέλος. Αλλά τούτο δεν είναι εμφανές, όπως είναι στην περίπτωση του τοπικού σημείου, το οποίο μένει σταθερό²¹⁹. Από την άλλη, το χρονικό σημείο λειτουργεί δυνητικά ως τομή για τον χρόνο. Και λειτουργώντας ως τομή –ή κάπως έτσι–, το χρονικό σημείο είναι συνεχώς διαφορετικό· ενώ, λειτουργώντας συνεκτικά, είναι πά-

τῶν μαθηματικῶν γραμμῶν (οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ αἰεὶ στιγμή τῇ νοήσει· διαιρούντων γὰρ ἄλλη καὶ ἄλλη· ἧ δὲ μία, ἡ αὐτὴ πάντῃ) - οὕτω καὶ τὸ νῦν τὸ μὲν τοῦ χρόνου διαίρεσις κατὰ δύναμιν, τὸ δὲ πέρας ἀμφοῖν καὶ ἐνότῃς· ἔστι δὲ ταῦτό καὶ κατὰ ταῦτό ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἔνωσις, τὸ δ' εἶναι οὐ ταυτό.

Τὸ μὲν οὖν οὕτω λέγεται τῶν νῦν, ἄλλο δ' ὅταν ὁ χρόνος ὁ τούτου ἐγγύς ᾗ. ἤξει νῦν, ὅτι τήμερον ἤξει· ἤκει νῦν, ὅτι ἦλθε τήμερον. τὰ δ' ἐν Ἰλίῳ γέγονεν οὐ νῦν, οὐδ' ὁ κατακλυσμός [γένετο] νῦν· καίτοι συνεχῆς ὁ χρόνος εἰς αὐτά, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐγγύς. τὸ δὲ <ποτέ> χρόνος ὠρισμένος πρὸς τὸ πρότερον νῦν, οἷον ποτέ ἐλήφθη Τροία, καὶ ποτέ ἔσται κατακλυσμός· δεῖ γὰρ πεπεράνθαι πρὸς τὸ νῦν. ἔσται ἄρα ποσὸς τις ἀπὸ τοῦδε χρόνος εἰς ἐκεῖνο, καὶ ἦν εἰς τὸ παρελθόν. εἰ δὲ μηδεὶς χρόνος ὅς οὐ ποτε,

να απαράλλακτο, όπως συμβαίνει με τις γραμμές στα μαθηματικά (διότι για τη νόηση το τοπικό σημείο δεν παραμένει συνεχώς απαράλλακτο, αφού με τις συνεχείς τομές της γραμμής γίνεται κάθε φορά άλλο και άλλο· αντίθετα, με ενιαία τη γραμμή το τοπικό σημείο παραμένει απαράλλακτο παντού) –έτσι και το χρονικό σημείο: από τη μία λειτουργεί δυνητικά ως τομή του χρόνου²²⁰, από την άλλη ως διττό όριο λειτουργεί συνεκτικά²²¹. Η τομή, τώρα, και η ένωση αφενός ταυτίζονται, αφετέρου έχουν κοινό σημείο αναφοράς, πλην όμως αυτό που τις διαφοροποιεί μεταξύ τους είναι ο τρόπος ύπαρξής τους.

Από τις σημασίες που έχει η λέξη «νῦν» {τώρα} αυτή ήταν η πρώτη· μια δεύτερη σημασία έχει το τώρα, όταν ο χρόνος του είναι πολύ κοντά: λέμε «θα έρθει τώρα», επειδή πράγματι θα έρθει σήμερα· και λέμε «ήρθε τώρα», επειδή πράγματι ήρθε σήμερα²²². Αλλά τα Τρωικά δεν έχουν γίνει τώρα, ούτε κι ο κατακλυσμός [έχει γίνει]²²³ τώρα· μπορεί να χαρακτηρίζεται από συνέχεια ο χρόνος μέχρι αυτά τα γεγονότα {τα Τρωικά και τον κατακλυσμό}, όμως δεν λέμε τώρα, για τον λόγο ότι αυτά δεν είναι πολύ κοντά μας.

Η λέξη «ποτέ» {παρελθοντικά: κάποτε· μελλοντικά: κάποια στιγμή} σημαίνει χρόνο που έχει οριστεί ως προς το τώρα στην πρώτη σημασία του· παραδείγματα: κάποτε κυριεύτηκε η Τροία· κάποια στιγμή θα γίνει κατακλυσμός. Πρέπει, δηλαδή, να έχει τεθεί ένα κοινό όριο με το τώρα. Άρα, θα υπάρξει κάποια χρονική διάρκεια από το τωρινό χρονικό σημείο μέχρι εκείνο το μελλοντικό χρονικό σημείο· και αντίστοιχα υπήρξε πίσω, μέχρι το παρελθοντικό χρονικό σημείο. Και με δεδομένο ότι κάθε χρόνος έχει κοινό όριο με το «ποτέ»²²⁴ {κάπο-

222b πᾶς ἂν εἴη χρόνος πεπερασμένος. ἄρ' οὖν ὑπολείπει; ἢ οὐ, εἴπερ αἰεὶ ἔστι κίνησις; ἄλλος οὖν ἢ ὁ αὐτός πολλαί-
 κης; δῆλον ὅτι ὡς ἂν ἡ κίνησις, οὕτω καὶ ὁ χρόνος· εἰ μὲν
 γὰρ ἡ αὐτὴ καὶ μία γίγνεται ποτε, ἔσται καὶ χρόνος εἷς
 καὶ ὁ αὐτός, εἰ δὲ μὴ, οὐκ ἔσται. ἐπεὶ δὲ τὸ νῦν τελευτῆ
 καὶ ἀρχὴ χρόνου, ἀλλ' οὐ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ μὲν πα-
 ρήκοντος τελευτῆ, ἀρχὴ δὲ τοῦ μέλλοντος, ἔχοι ἂν ὥσ-
 περ ὁ κύκλος ἐν τῷ αὐτῷ πως τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον,
 οὕτως καὶ ὁ χρόνος αἰεὶ ἐν ἀρχῇ καὶ τελευτῇ. καὶ διὰ
 τοῦτο δοκεῖ αἰεὶ ἕτερος· οὐ γὰρ τοῦ αὐτοῦ ἀρχὴ καὶ τε-
 λευτῆ τὸ νῦν· ἅμα γὰρ ἂν καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τάναντία ἂν
 εἴη. καὶ οὐχ ὑπολείπει δὴ· αἰεὶ γὰρ ἐν ἀρχῇ.

Τὸ δ' <ἤδη> τὸ ἐγγύς ἐστι τοῦ παρόντος νῦν ἀτόμου
 μέρος τοῦ μέλλοντος χρόνου (πότε βαδίζεις; ἤδη, ὅτι
 ἐγγύς ὁ χρόνος ἐν ᾧ μέλλει), καὶ τοῦ παρεληλυθότος

τε/κάποια στιγμή}, ο σύνολος χρόνος μοιάζει να είναι πεπερασμένος. Άραγε, συμπεραίνουμε, θα εξαντληθεί ο χρόνος;²²⁵ Ή μάλλον όχι, με δεδομένο ακριβώς ότι η κίνηση υπάρχει πάντα; Και τότε θα είναι διαφορετικός χρόνος ή ο ίδιος θα επαναλαμβάνεται πολλές φορές; Προφανώς ό,τι γίνεται με την κίνηση, θα γίνει και με τον χρόνο: οποτεδήποτε η κίνηση είναι μία και η αυτή, και ο χρόνος θα είναι ένας και ο αυτός· οποτεδήποτε η κίνηση δεν είναι μία και η αυτή, και ο χρόνος δεν θα είναι ένας και ο αυτός.

Αφού το «τώρα δα» {το χρονικό σημείο} λειτουργεί ως τέλος και ως αρχή χρόνου, όχι όμως του ίδιου χρόνου αλλά ως τέλος του παρελθόντος και ως αρχή του μέλλοντος, τότε θα συμβαίνει με αυτό ό,τι περίπου και με τον κύκλο: το κυρτό και το κοίλο του κύκλου τρόπον τινά συμπίπτουν²²⁶. έτσι και με τον χρόνο: η αρχή και το τέλος κάθε φορά συμπίπτουν. Αυτός είναι και ο λόγος που δημιουργείται η εντύπωση ότι κάθε φορά είναι άλλος και διαφορετικός· διότι το «τώρα δα» δεν είναι αρχή και τέλος ενός και του αυτού χρόνου, αλλά είναι του ενός αρχή, του άλλου τέλος· στην άλλη περίπτωση (το «τώρα δα» είναι αρχή και τέλος ενός και του αυτού χρόνου) θα είναι μαζί και θα έχουν κοινή αναφορά πράγματα που είναι μεταξύ τους αντίθετα. Και σίγουρα δεν πρόκειται να εξαντληθεί ο χρόνος· κάθε φορά και μια καινούργια αρχή κάνει.

Η λέξη «ἤδη» δηλώνει: α) εκείνο το τμήμα του μέλλοντος το οποίο βρίσκεται κοντά στο άμεσο παρόν –παρόν νοούμενο όχι ως χρονική στιγμή αλλά ως χρονική διάρκεια– (-πότε πας για περπάτημα; –ἤδη {αμέσως}), διότι είναι πολύ κοντά ο χρόνος που πρόκειται να πάει για περπάτημα)· β) εκείνο το τμήμα του παρελθό-

χρόνου τὸ μὴ πόρρω τοῦ νῦν (πότε βαδίζεις; ἤδη βεβή-
δικα). τὸ δὲ Ἴλιον φάναι ἤδη ἐαλωκέναι οὐ λέγομεν, ὅτι
λίαν πόρρω τοῦ νῦν.

Καὶ τὸ <ἄρτι> τὸ ἐγγὺς τοῦ παρόντος νῦν [τὸ] μό-
ριον τοῦ παρελθόντος. πότε ἦλθες; ἄρτι, ἐὰν ἦ ὁ χρόνος
ἐγγὺς τοῦ ἐνεστῶτος νῦν. <πάλαι> δὲ τὸ πόρρω.

Τὸ δ' <ἐξαίφνης> τὸ ἐν ἀναισθήτῳ χρόνῳ διὰ μικρό-
τητα ἐκστάν· μεταβολὴ δὲ πᾶσα φύσει ἐκστατικόν. ἐν δὲ
τῷ χρόνῳ πάντα γίγνεται καὶ φθείρεται· διὸ καὶ οἱ μὲν
σοφώτατον ἔλεγον, ὁ δὲ Πυθαγόρειος Πάρων ἀμαθέ-
στατον, ὅτι καὶ ἐπιλανθάνονται ἐν τούτῳ, λέγων ὀρθό-
τερον. δῆλον οὖν ὅτι φθορᾶς μᾶλλον ἔσται καθ' αὐτὸν
αἴτιος ἢ γενέσεως, καθάπερ ἐλέχθη καὶ πρότερον (ἐκ-
στατικόν γὰρ ἢ μεταβολὴ καθ' αὐτήν), γενέσεως δὲ καὶ
τοῦ εἶναι κατὰ συμβεβηκός. σημεῖον δὲ ἰκανὸν ὅτι γί-
γνεται μὲν οὐδὲν ἄνευ τοῦ κινεῖσθαι πῶς αὐτὸ καὶ πράτ-
τειν, φθείρεται δὲ καὶ μηδὲν κινούμενον. καὶ ταύτην μά-
λιστα λέγειν εἰώθαμεν ὑπὸ τοῦ χρόνου φθοράν. οὐ μὲν
ἀλλ' οὐδὲ ταύτην ὁ χρόνος ποιεῖ, ἀλλὰ συμβαίνει ἐν
χρόνῳ γίγνεσθαι καὶ ταύτην τὴν μεταβολήν.

Ἔστι μὲν οὖν ἔστιν ὁ χρόνος καὶ τί, καὶ ποσαχῶς λέ-

ντος που δεν είναι μακριά από το παρόν (-πότε πας για περπάτημα; -ήδη {ήδη}²²⁷ έχω πάει). Αλλά να πούμε «η Τροία έχει ήδη κυριευτεί» -δεν το λέμε· είναι πολύ μακριά από το παρόν.

Η λέξη «ἄρτι» {μόλις} δηλώνει, επίσης, εκείνο το τμήμα του παρελθόντος που είναι κοντά στο παρόν (-πότε ήρθες; -«ἄρτι» {μόλις}, εάν ο χρόνος είναι κοντά στο άμεσο παρόν). Αντιθέτως, η λέξη «πάλαι» {παλιά} δηλώνει κάτι πιο μακρινό.

Η λέξη «ἐξαίφνης» {ξαφνικά} δηλώνει αυτό που ανατράπηκε άρδην σε χρόνο ανεπαίσθητο λόγω της πολύ μικρής διάρκειάς του²²⁸, διότι από τη φύση της κάθε μεταβολή ξεθεμελιώνει την ύπαρξη, και μέσα στο χρόνο τα πάντα γνωρίζουν τη γένεση και τη φθορά. Ιδού η αιτία που ενώ άλλοι²²⁹ έλεγαν τον χρόνο σοφώτατο, ο Πάρων ο Πυθαγόρειος²³⁰ τον έλεγε αμαθέστατο: διότι μέσα στο χρόνο οι άνθρωποι χάνουν τη μνήμη τους -ο Πάρων είχε μάλλον δίκιο κι όχι οι άλλοι. Και είναι φανερό ότι ο χρόνος -έτσι το θέλει η φύση του- ευθύνεται πιο πολύ για τη φθορά παρά για τη γένεση -το είπαμε και προηγουμένως²³¹: η μεταβολή από τη φύση της ξεθεμελιώνει την ύπαρξη- για τη γένεση και την ύπαρξη ο χρόνος ευθύνεται μόνο συμπτωματικά. **Επαρκής απόδειξη²³² η ακόλουθη: τίποτα δεν γίνεται χωρίς αυτό το ίδιο να υποστεί κάποια μεταβολή ή να ενεργήσει αντίθετως, γνωρίζει τη φθορά και τίποτα να μην κάνει ακριβώς και κατεξοχήν αυτό δεν συνηθίζουμε να ονομάζουμε φθορά του χρόνου; Προσοχή όμως, δεν είναι ο χρόνος που φέρνει τη φθορά αυτή: απλώς και αυτή επίσης η μεταβολή συμβαίνει μέσα στο χρόνο.**

Λοιπόν, έχουμε πει ότι υπάρχει ο χρόνος και τι είναι αυτός, και ποιες σημασίες έχει το «νύν» {τώρα}, και τι

γεται τὸ νῦν, καὶ τί τὸ ποτέ καὶ τὸ ἄρτι καὶ τὸ ἤδη καὶ τὸ πάλαι καὶ τὸ ἐξαίφνης, εἴρηται.

223a 14. Τούτων δ' ἡμῖν οὕτω διωρισμένων φανερόν ὅτι πᾶσα μεταβολὴ καὶ ἅπαν τὸ κινούμενον ἐν χρόνῳ. τὸ γὰρ θᾶττον καὶ βραδύτερον κατὰ πᾶσάν ἐστιν μεταβολήν (ἐν πᾶσι γὰρ οὕτω φαίνεται)· λέγω δὲ θᾶττον κινεῖσθαι τὸ πρότερον μεταβάλλον εἰς τὸ ὑποκείμενον κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα καὶ ὁμαλὴν κίνησιν κινούμενον (οἷον ἐπὶ τῆς φορᾶς, εἰ ἄμφω κατὰ τὴν περιφερῆ κινεῖται ἢ ἄμφω κατὰ τὴν εὐθεῖαν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων). ἀλλὰ μὴν τό γε πρότερον ἐν χρόνῳ ἐστί· πρότερον γὰρ καὶ ὕστερον λέγομεν κατὰ τὴν πρὸς τὸ νῦν ἀπόστασιν, τὸ δὲ νῦν ὄρος τοῦ παρήκοντος καὶ τοῦ μέλλοντος· ὥστ' ἐπεὶ τὰ νῦν ἐν χρόνῳ, καὶ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν χρόνῳ ἔσται· ἐν ᾧ γὰρ τὸ νῦν, καὶ ἡ τοῦ νῦν ἀπόστασις. (ἐναντίως δὲ λέγεται τὸ πρότερον κατὰ τε τὸν παρεληλυθότα χρόνον καὶ τὸν μέλλοντα· ἐν μὲν γὰρ τῷ παρεληλυθότι πρότερον λέγομεν τὸ πορρώτερον τοῦ νῦν, ὕστερον δὲ τὸ ἐγγύτερον, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι πρότερον μὲν τὸ ἐγγύτερον, ὕστερον δὲ τὸ πορρώτερον.) ὥστε ἐπεὶ τὸ μὲν πρό-

σημαίνει το «ποτέ» {κάποτε/κάποια στιγμή}, και το «ἄρτι» {μόλις}, και το «ἤδη» {αμέσως/ἤδη}, και το «πάλαι» {παλιά}, και το «ἐξαίφνης» {ξαφνικά}.

14. Αφού κάναμε τις σχετικές διακρίσεις και αποσαφηνίστηκαν τα προηγούμενα, είναι πλέον φανερό ότι κάθε μεταβολή και κάθε κινούμενο ον «είναι σε χρόνο»· διότι σε κάθε μεταβολή υπάρχει το στοιχείο της ταχύτερης ή της βραδύτερης κίνησης (σε κάθε περίπτωση έτσι μοιάζουν να είναι τα πράγματα). Λέγοντας ότι κάτι κινείται ταχύτερα από ένα άλλο εννοώ ότι αυτό μεταβάλλεται πρωτύτερα σε ό,τι είναι να γίνει, διανύοντας το ίδιο διάστημα με μια κίνηση ομαλή²³³. (μιλάμε για «ίδιο διάστημα» και «κίνηση ομαλή» στην περίπτωση της τοπικής κίνησης –σ' αυτή την περίπτωση η ομαλή κίνηση μπορεί να είναι είτε κυκλική είτε ευθύγραμμη)· πάντως κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στις άλλες μορφές κινήσεως²³⁴. Αλλά βέβαια το «πρωτύτερα» έχει να κάνει ακριβώς με τον χρόνο· διότι αναφερόμαστε σε πρωτύτερο/πρότερο και ύστερο με κριτήριο την απόσταση από το «τώρα δα»²³⁵, και το «τώρα δα» είναι το σύν–ορο του παρελθόντος και του μέλλοντος. Οπότε, με δεδομένο ότι τα «τώρα δα» «είναι σε χρόνο», και το πρότερο και το ύστερο «θα είναι σε χρόνο», εφόσον, όπου είναι το «τώρα δα», θα είναι και η απόσταση από αυτό. (Κατά τρόπο αντίστροφο μιλούμε για το πρότερο στο παρελθόν και για το πρότερο στο μέλλον· στο παρελθόν: πρότερο λέμε το πιο μακρινό από το παρόν, και ύστερο το πιο κοντινό· στο μέλλον αντίστροφα: πρότερο λέμε το πιο κοντινό στο παρόν, και ύστερο το πιο μακρινό). Συμπέρασμα: με δεδομένα ότι το πρότε-

τερον ἐν χρόνῳ, πάση δ' ἀκολουθεῖ κινήσει τὸ πρότερον, φανερόν ὅτι πᾶσα μεταβολὴ καὶ πᾶσα κίνησις ἐν χρόνῳ ἐστίν.

Ἄξιον δ' ἐπισκέψεως καὶ πῶς ποτε ἔχει ὁ χρόνος πρὸς τὴν ψυχὴν, καὶ διὰ τί ἐν παντὶ δοκεῖ εἶναι ὁ χρόνος, καὶ ἐν γῆ καὶ ἐν θαλάττῃ καὶ ἐν οὐρανῷ. ἢ ὅτι κινήσεώς τι πάθος ἢ ἕξις, ἀριθμὸς γε ὦν, ταῦτα δὲ κινητὰ πάντα (ἐν τόπῳ γὰρ πάντα), ὁ δὲ χρόνος καὶ ἡ κίνησις ἅμα κατὰ τε δύνειμιν καὶ κατ' ἐνέργειαν; πότερον δὲ μὴ οὐσης ψυχῆς εἶη ἂν ὁ χρόνος ἢ οὐ, ἀπορήσειεν ἂν τις. ἀδυνάτου γὰρ ὄντος εἶναι τοῦ ἀριθμήσοντος ἀδύνατον καὶ ἀριθμητόν τι εἶναι, ὥστε δῆλον ὅτι οὐδ' ἀριθμὸς. ἀριθμὸς γὰρ ἢ τὸ ἠριθμημένον ἢ τὸ ἀριθμητόν. εἰ δὲ μηδὲν ἄλλο πέφυκεν ἀριθμεῖν ἢ ψυχὴ καὶ ψυχῆς νοῦς, ἀδύνατον εἶναι χρόνον ψυχῆς μὴ οὐσης, ἀλλ' ἢ τοῦτο ὃ ποτε ὄν ἐστιν ὁ χρόνος, οἷον εἰ ἐνδέχεται κίνησιν εἶναι ἄνευ ψυχῆς. τὸ δὲ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν κινήσει ἐστίν· χρόνος δὲ ταῦτ' ἐστίν ἢ ἀριθμητὰ ἐστίν.

Ἀπορήσειε δ' ἂν τις καὶ ποίας κινήσεως ὁ χρόνος ἀρι-

ρο «είναι σε χρόνο» και ότι το πρότερο είναι συνακόλουθο κάθε κίνησης, τότε είναι φανερό ότι κάθε μεταβολή και κάθε κίνηση «είναι σε χρόνο».

Αξίζει, τώρα, να ερευνήσουμε τα ακόλουθα: Ποια είναι άραγε η σχέση του χρόνου με την ψυχή; Και γιατί θεωρείται ότι στα πάντα υπάρχει ο χρόνος, και στη γη και στη θάλασσα και στον ουρανό; Μήπως επειδή ο χρόνος, τουλάχιστον εφόσον είναι το αριθμησιμο ποσόν της κίνησης, αποτελεί γνώρισμά της –είτε της επιβάλλεται είτε το έχει η ίδια–, και επειδή όλα τα παραπάνω, γη, θάλασσα, ουρανός, έχουν τη δυνατότητα της κίνησης (αφού βρίσκονται σε κάποιο χώρο), και, επειδή ο χρόνος και η κίνηση πάνε μαζί –με όποιο τρόπο κι αν υπάρχουν, είτε ως δυνατότητες είτε ως πραγματώσεις;²³⁶

Άραγε –είναι άξιο απορίας–, αν δεν υπήρχε η ψυχή, θα υπήρχε ο χρόνος ή όχι;. Διότι, αν αποκλειστεί αυτό που θα κάνει τη μέτρηση, θα αποκλειστεί κατά προέκταση και οτιδήποτε είναι να μετρηθεί, και φυσικά δεν θα υπάρξει και αριθμησιμο ποσόν {ἀριθμός}: και «αριθμησιμο ποσόν» εννοούμε ή αυτό που έχει ήδη αριθμηθεί ή αυτό που είναι να αριθμηθεί. Με δεδομένο, λοιπόν, ότι στη φύση δεν υπάρχει κάτι άλλο το οποίο να πραγματοποιεί αρίθμηση, εκτός από την ψυχή και ειδικά τον νου της ψυχής, καθίσταται αδύνατη η ύπαρξη του χρόνου εάν δεν υπάρχει ψυχή: θα υπάρχει μόνο το οποιοδήποτε τυχαίο χρονικό σημείο, και τούτο μόνο στην περίπτωση που ενδέχεται να υπάρχει κίνηση άνευ ψυχής: διότι το πρότερο και ύστερο ανάγονται στην κίνηση και ακριβώς αυτά είναι ο χρόνος, πλην όμως αριθμούμενα²³⁷.

Εύλογη θα ήταν και η εξής απορία: ο χρόνος είναι το αριθμησιμο ποσόν της κίνησης; αλλά ποιας κίνησης;

223b θμός. ἢ ὅποιασοῦν; καὶ γὰρ γίγνεται ἐν χρόνῳ καὶ φθεί-
 ρεται καὶ αὐξάνεται καὶ ἀλλοιοῦται καὶ φέρεται· ἢ οὖν
 κινήσις ἐστὶ, ταύτη ἐστὶν ἐκάστης κινήσεως ἀριθμός. διὸ
 κινήσεώς ἐστὶν ἀπλῶς ἀριθμός συνεχοῦς, ἀλλ' οὐ τινός.
 ἀλλ' ἐστὶ νῦν κεινηῆσθαι καὶ ἄλλο· ὧν ἑκατέρας τῆς κί-
 νήσεως εἶη ἄν ἀριθμός. ἕτερος οὖν χρόνος ἐστὶν, καὶ ἅμα
 δύο ἴσοι χρόνοι ἂν εἶεν· ἢ οὐ; ὁ αὐτὸς γὰρ χρόνος καὶ εἰς
 ὁ ἴσος καὶ ἅμα· εἶδει δὲ καὶ οἱ μὴ ἅμα· εἰ γὰρ εἶεν κύνες,
 οἱ δ' ἵπποι, ἑκάτεροι δ' ἑπτὰ, ὁ αὐτὸς ἀριθμός. οὕτω δὲ
 καὶ τῶν κινήσεων τῶν ἅμα περαινομένων ὁ αὐτὸς χρό-
 νος, ἀλλ' ἢ μὲν ταχεῖα ἴσως ἢ δ' οὐ, καὶ ἢ μὲν φορὰ ἢ δ'
 ἀλλοιώσις· ὁ μέντοι χρόνος ὁ αὐτός, εἶπερ καὶ [ὁ ἀ-
 ριθμός] ἴσος καὶ ἅμα, τῆς τε ἀλλοιώσεως καὶ τῆς φορᾶς.
 καὶ διὰ τοῦτο αἱ μὲν κινήσεις ἕτεραι καὶ χωρὶς, ὁ δὲ
 χρόνος πανταχοῦ ὁ αὐτός, ὅτι καὶ ὁ ἀριθμός εἰς καὶ ὁ

Μήπως οποιασδήποτε; Σίγουρα, μέσα σε χρόνο συμβαίνουν και η γένεση και η φθορά, και η αύξηση, και η ποιοτική μεταβολή, και η τοπική κίνηση. Κατά τον τρόπο που η καθεμία υπάρχει ως κίνηση, κατά τούτον ακριβώς τον τρόπο υπάρχει και το αριθμήσιμο ποσόν κάθε κινήσεως. Γι' αυτόν τον λόγο ο χρόνος είναι το αριθμήσιμο ποσόν της κινήσεως απλώς ως κινήσεως και μάλιστα συνεχούς²³⁸ κινήσεως, και όχι το αριθμήσιμο ποσόν του εκάστοτε είδους κινήσεως²³⁹.

Υπάρχει, βέβαια, η δυνατότητα να έχει κινηθεί ταυτόχρονα και κάτι άλλο, οπότε κατά πάσα πιθανότητα θα υπάρχει για καθεμιά από αυτές τις κινήσεις και το αντίστοιχο αριθμήσιμο ποσόν τους {ἀριθμός}. Άραγε σε τούτη την περίπτωση υπάρχει και κάποιος άλλος διαφορετικός χρόνος, και ίσως δυο ίσοι χρόνοι μαζί; Ή μάλλον όχι; Ένας και ο αυτός χρόνος είναι δυο ταυτόχρονα χρονικά διαστήματα· εξάλλου, ως προς το είδος ταυτίζονται ακόμα και μη ταυτόχρονα χρονικά διαστήματα. Έστω π.χ. σκύλοι, έστω και άλογα, επτά και επτά αντίστοιχα· ένας και ο αυτός αριθμός. Έτσι και για τις κινήσεις που συμβαίνουν και ολοκληρώνονται ταυτόχρονα, ο χρόνος είναι ένας και ο αυτός, όμως η μία μπορεί να είναι ταχεία η άλλη ίσως όχι, και η μία μπορεί να είναι τοπική κίνηση, ενώ η άλλη ποιοτική μεταβολή· αλλά ο χρόνος είναι σίγουρα ένας και ο αυτός, εφόσον [και το αριθμήσιμο ποσόν] είναι ίσος [ίσο] και ταυτόχρονο· εννοώ το αριθμήσιμο ποσό της ποιοτικής μεταβολής και το αντίστοιχο της τοπικής κίνησης. Αυτός είναι ο λόγος που ενώ οι κινήσεις αφενός είναι διαφορετικές και διακεκριμένες η μία από την άλλη, ο χρόνος είναι παντού ένας και ο αυτός, διότι πράγματι και το αριθμήσιμο ποσόν είναι ένα και το αυτό παντού· εννοώ το αριθμή-

αὐτὸς πανταχοῦ ὁ τῶν ἴσων καὶ ἅμα.

Ἐπεὶ δ' ἔστι φορὰ καὶ ταύτης ἡ κύκλω, ἀριθμεῖται δ' ἕκαστον ἐνὶ τινι συγγενεῖ, μονάδες μονάδι, ἵπποι δ' ἵππων, οὕτω <δὲ> καὶ ὁ χρόνος χρόνω τινὶ ὠρισμένω, μετρεῖται δ', ὥσπερ εἵπομεν, ὃ τε χρόνος κινήσει καὶ ἡ κινήσεις χρόνω (τοῦτο δ' ἐστίν, ὅτι ὑπὸ τῆς ὠρισμένης κινήσεως χρόνω μετρεῖται τῆς τε κινήσεως τὸ ποσὸν καὶ τοῦ χρόνου) - εἰ οὖν τὸ πρῶτον μέτρον πάντων τῶν συγγενῶν, ἡ κυκλοφορία ἡ ὁμαλῆς μέτρον μάλιστα, ὅτι ὁ ἀριθμὸς ὁ ταύτης γνωριμώτατος. ἀλλοίωσις μὲν οὖν οὐδὲ αὐξήσεις οὐδὲ γέनेσις οὐκ εἰσὶν ὁμαλεῖς, φορὰ δ' ἔστιν. διὸ καὶ δοκεῖ ὁ χρόνος εἶναι ἡ τῆς σφαίρας κινήσεις, ὅτι ταύτη μετροῦνται αἱ ἄλλαι κινήσεις καὶ ὁ χρόνος ταύτη τῇ κινήσει. διὰ δὲ τοῦτο καὶ τὸ εἰωθὸς λέγεσθαι συμβαίνει· φασὶν γὰρ κύκλον εἶναι τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, καὶ τῶν ἄλλων τῶν κινήσεων ἐχόντων φυσικὴν καὶ γέनेσιν καὶ φθοράν. τοῦτο δέ, ὅτι ταῦτα πάντα τῷ χρόνω κρίνεται, καὶ λαμβάνει τελευτήν καὶ ἀρχὴν ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ τινὰ περίοδον. καὶ γὰρ ὁ χρόνος αὐτὸς εἶναι δοκεῖ κύκλος τις· τοῦτο δὲ πάλιν δοκεῖ, διότι τοιαύτης ἐστὶ φορᾶς μέτρον καὶ μετρεῖται αὐτὸς ὑπὸ τοιαύτης. ὥστε τὸ λέγειν εἶναι τὰ γινόμενα τῶν πραγμάτων κύκλον τὸ λέγειν ἐστὶν τοῦ χρόνου εἶναί τινὰ κύκλον· τοῦτο δέ, ὅτι

σιμο ποσόν κινήσεων ίσων και ταυτόχρονων²⁴⁰.

Αφού υπάρχει η τοπική κίνηση και ειδικότερα η κυκλική τοπική κίνηση, και αφού το καθετί αριθμείται μέσω κάποιου ομογενούς (οι μονάδες με τη μονάδα, τα άλογα με το άλογο), έτσι και ο χρόνος αριθμείται μέσω κάποιου καθορισμένου χρόνου· και, όπως είπαμε²⁴¹, η κίνηση μετράει τον χρόνο και μαζί ο χρόνος μετράει την κίνηση (τούτο σημαίνει: από τη μία κίνηση, την μέσω του χρόνου καθορισμένη, μετρείται το ποσόν της κινήσεως και μαζί το ποσόν του χρόνου) –εφόσον, λοιπόν, μέτρο όλων των ομογενών είναι το πρώτο από αυτά, κατεξοχήν μέτρο είναι η ομαλή κυκλική κίνηση, διότι το αριθμήσιμο ποσόν της {ἀριθμός} είναι το πλεόν γνώριμο²⁴². Και βέβαια, ούτε η ποιοτική μεταβολή ούτε η αύξηση ούτε η γένεση μπορούν να είναι ομαλές κυκλικές κινήσεις, ενώ η τοπική κίνηση μπορεί. Νά και η εξήγηση της δοξασίας ότι ο χρόνος είναι η κίνηση του σφαιρικού σύμπαντος: διότι μέσω αυτής της κίνησης μετρούνται τόσο οι υπόλοιπες κινήσεις όσο και ο χρόνος. Έτσι ερμηνεύεται που λένε και τούτο το συνηθισμένο: κύκλος τα ανθρώπινα, κύκλος και όλα όσα θέλει η φύση να παρουσιάζουν γένεση και φθορά. Και το λένε αυτό, διότι πράγματι όλα αυτά τα κρίνουμε με κριτήριο τον χρόνο, και έτσι θέτουμε το τέλος τους και την αρχή τους σαν να υπακούν σε κάποια περιοδικότητα. Μάλιστα, υπάρχει η εντύπωση ότι ο ίδιος ο χρόνος είναι ένα είδος κύκλου, εντύπωση που με τη σειρά της οφείλεται στο ότι ο χρόνος είναι μέτρο μιας κυκλικής τοπικής κίνησης, και μετρείται και ο ίδιος από μια τέτοια κίνηση. Άρα, ο λόγος περί κυκλικότητας του γίνεσθαι ισοδυναμεί με λόγο περί κάποιας κυκλικότητας του χρόνου· η εξήγηση: ο χρόνος μετρείται από μία κυ-

224a μετρεῖται τῇ κυκλοφορίᾳ· παρά γὰρ τὸ μέτρον οὐδὲν ἄλλο παρεμφαίνεται τῷ μετρουμένῳ, ἀλλ' ἢ πλείω μέτρα τὸ ὅλον. λέγεται δὲ ὀρθῶς καὶ ὅτι ἀριθμὸς μὲν ὁ αὐτὸς ὁ τῶν προβάτων καὶ τῶν κυνῶν, εἰ ἴσος ἐκάτερος, δεκάς δὲ οὐχ ἢ αὐτῇ οὐδὲ δέκα τὰ αὐτά, ὥσπερ οὐδὲ τρίγωνα τὰ αὐτά τὸ ἰσόπλευρον καὶ τὸ σκαληνές, καίτοι σχῆμά γε ταυτό, ὅτι τρίγωνα ἄμφω· ταυτό γὰρ λέγεται οὐ μὴ διαφέρει διαφορᾶ, ἀλλ' οὐχὶ οὐ διαφέρει, οἷον τρίγωνον τριγώνου <τριγώνου> διαφορᾶ διαφέρει· τοιγαροῦν ἕτερα τρίγωνα· σχήματος δὲ οὐ, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῇ διαιρέσει καὶ μιᾶ. σχῆμα γὰρ τὸ μὲν τοιόνδε κύκλος, τὸ δὲ τοιόνδε τρίγωνον, τούτου δὲ τὸ μὲν τοιόνδε ἰσόπλευρον, τὸ δὲ τοιόνδε σκαληνές. σχῆμα μὲν οὖν τὸ αὐτό, καὶ τοῦτο τρίγωνον, τρίγωνον δ' οὐ τὸ αὐτό. καὶ ἀριθμὸς δὴ ὁ αὐτός (οὐ γὰρ διαφέρει ἀριθμοῦ διαφορᾶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν), δεκάς δ' οὐχ ἢ αὐτῇ· ἐφ' ὧν γὰρ λέγεται, διαφέρει· τὰ μὲν γὰρ κύνες, τὰ δ' ἵπποι. καὶ περὶ μὲν χρόνου καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν οἰκείων τῇ σκέψει εἴρηται.

κλική τοπική κίνηση· διότι εκτός από το μέτρο τίποτε άλλο δεν εμφανίζεται μαζί με το μετρούμενο· μόνο στο σύνολο εμφανίζονται πολλαπλάσια του μέτρου.

Είναι σωστό αυτό που λέγεται²⁴³, ότι ο αριθμός των προβάτων και ο αριθμός των σκυλιών είναι ο ίδιος αριθμός στην περίπτωση που τα πρόβατα και τα σκυλιά είναι ίσου αριθμού· αντίθετα, μια δεκάδα από το ένα ή από το άλλο, ή δέκα πράγματα, δεν είναι το ίδιο, όπως ακριβώς δεν είναι τρίγωνα ίδια το ισόπλευρο και το σκαληνό, μολονότι, ως σχήματα και μόνο σχήματα, είναι και τα δύο τρίγωνα. Ίδια λέγονται όσα δεν διακρίνονται με κάποια ειδοποιό διαφορά· αν η διαφορά τους είναι ειδοποιός, δεν τα λέμε ίδια²⁴⁴. παράδειγμα: ένα τρίγωνο διαφέρει από ένα άλλο τρίγωνο με μια διαφορά από αυτές που έχουν τα τρίγωνα μεταξύ τους: πρόκειται δηλαδή για δύο διαφορετικά τρίγωνα, αλλά όχι για διαφορετικά σχήματα, αφού συνανήκουν σε μία και την αυτή διαίρεση των σχημάτων. Με άλλα λόγια: ένα σχήμα είναι ο κύκλος, άλλο σχήμα είναι το τρίγωνο· στο τρίγωνο, τώρα, ένα τρίγωνο είναι ισόπλευρο, άλλο τρίγωνο είναι σκαληνό: ως προς το σχήμα είναι τα ίδια (και τα δύο είναι τρίγωνα), ως προς το είδος του τριγώνου, όμως, είναι διαφορετικά²⁴⁵. Και ο αριθμός, λοιπόν, μ' αυτή την έννοια είναι ίδιος (διότι δεν διαφέρουν μεταξύ τους κατά ειδοποιό διαφορά ο αριθμός του ενός και ο αριθμός του άλλου), αλλά μια δεκάδα από το ένα και μια δεκάδα από το άλλο δεν είναι το ίδιο: διαφέρουν, διότι μιλάμε για διαφορετικά πράγματα, τα πρώτα είναι σκυλιά, τα άλλα είναι άλογα.

Είπαμε ότι είχαμε να πούμε για τον χρόνο, και για τον χρόνο αυτόν καθ' αυτόν και για όσα στην έρευνα ελέγχθηκαν ως ιδιότητές του²⁴⁶.

